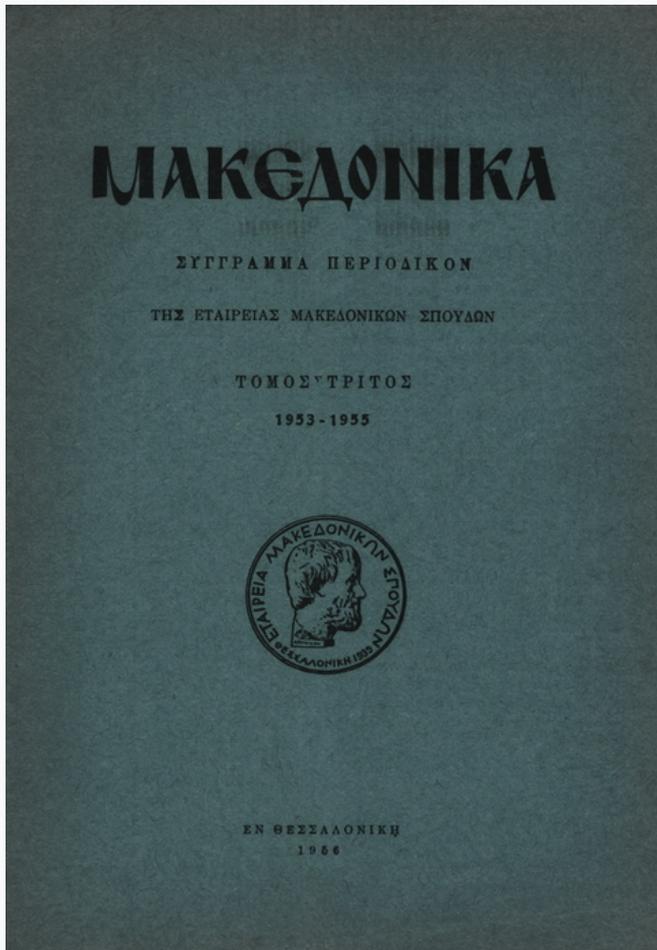

Μακεδονικά

Τόμ. 3 (1956)

Δοκίμιο για την ηθική αποκατάσταση του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου

Σοφία Α. Αντωνιάδη

doi: [10.12681/makedonika.1101](https://doi.org/10.12681/makedonika.1101)

Copyright © 2015, Σοφία Α. Αντωνιάδη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αντωνιάδη Σ. Α. (1956). Δοκίμιο για την ηθική αποκατάσταση του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου. *Μακεδονικά*, 3, 241-280. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1101>

ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ

Ἡ προδοσία τῶν λογίων

Στὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου γράφηκε ἀπ' τὸ Γάλλο συγγραφέα Julien Benda μιὰ μελέτη πού εἶχε μεγάλη ἀπήχηση καὶ πού λέγεται ἡ προδοσία τῶν λογίων (*La trahison des clercs*. Paris 1927). Ὁ Benda ἐξηγεῖ τὸ ἐννοεῖ μὲ *clercs*. Ἡ λέξι σημαίνει γι' αὐτὸν «ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος», ἐπιστήμονες, λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες, πού πρέπει νὰναι ἀνώτεροι ἀπὸ κάθε πάθος, ν' ἀνατείνουν τὴ διάνοιά τους πρὸς κάποιο ἀνώτερο ἰδανικὸ χωρὶς ν' ἀνήκουν σὲ κόμματα καὶ σὲ φρατρίες καὶ νὰ περιφρονοῦν κάθε ἄμεσο συμφέρον, ἀτομικὸ ἢ, κατὰ κάποιο τρόπο, κομματικὸ. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λογίους ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πρὸδωσαν τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, λέει ὁ Benda, γιὰτὶ μπῆκαν στὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ συμφέροντος κομμάτων ἢ ἐνὸς τυφλὰ φανατισμένου ἐθνικισμοῦ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔκαναν ἀνυπολόγιστο κακὸ στὴν ἀνθρωπότητα, γιὰτὶ ἡ ἰδιότητά τους τοὺς δίνει μεγάλο γόητρο. Ἐσπρωχθῆσαν λοιπὸν πρὸς παντοειδῆ συμφέροντα μάζες ἀνθρώπων, κατέβασαν τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας καὶ προετοίμασαν τὰ πνεύματα γιὰ καταστρεπτικὰς συρράξεις.

Μελετῶντας τοὺς συγγραφεῖς, πού μίλησαν γιὰ τὸν Βασίλειο Β΄, μοῦ φάνηκε πὼς εἶδα, νὰ διαγράφουν τὴ σκιά τους μπρὸς στὰ μάτια μου, τοὺς λογίους τῆς 10ης, 11ης, 12ης ἑκατονταετηρίδας, τοὺς εἶδα νὰ φατριάζουν σὰν αὐτοὺς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, νὰναι ἀμείλικτοι γιὰ ὅποιους περιφρόνησαν τὶς δικές τους λόγιες πνευματικὲς ἰδιότητες, καὶ νὰ καταγίνονται, καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη, νὰ ἀμαυρῶσουν ἓνα μεγάλο βασιλέα, πού ἦταν καὶ μιὰ μεγάλη διάνοια, τὸν Βασίλειο Β΄, τὸν ἐπονομαζόμενον Βουλγαροκτόνο. Κι' ὁ λόγος ἦταν ἔτι αὐτὸς ἔβλαψε τὰ συμφέροντα τῆς συνομοταξίας τους καὶ τῆς συντεχνίας τους· δὲν τοὺς πῆρε κοντά του νὰ γεμίσουν τὰ δημόσια γραφεῖα, δὲν τοὺς ἀνέθεσε ὑψηλὰς ἀποστολὰς καὶ δὲν ἐθαύμασε τὴ λόγια τους ρητορικὴ. Κ' ἐσώπασαν ἐπὶ γενεές, προσπαθῶντας νὰ σβῆσουν τὸν Βασίλειο μὲ τὴ σιωπὴ, οὔτε θυμασμοὺς γιὰ τὴ ζωντανή του ἐποποιία οὔτε ἀνάθεμα γιὰ τὰ ἐγκλήματά του—ἂν τὰ διέπραξε. Μόνον ἓνα δὲν μπόρεσαν ν' ἀποσιωπήσουν, κάτι πού καὶ ὁ Benda καυτηριάζει στοὺς κακοὺς λογίους τοῦ αἰῶνα μας, τὴ μνησικακία τους, γιὰτὶ δὲν τοὺς μεταχειρίστηκε

ὁ Βασίλειος, γιατί δὲν τοὺς ἀνέβασε σὲ βίθρο θανατασμοῦ.

Τὸ μῖσος ποὺ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ γόητρο ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος ἔχει μεγάλη δύναμη. Αὐτὴ σκοτείνιασε τὴ γιγάντια εἰκόνα τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ἐδῶ κ' ἔκει μού φάνηκε πὼς ἔλαμψαν στὴ σκέψη μου κάποιες γραμμὲς τῆς μεγάλης του φυσιογνωμίας, ποὺ ἢ ἐξέφυγαν τὴν προσοχὴ τῶν κακῶν λογίων ἢ διατηρήθηκαν σὲ βιβλία ξένων. Αὐτὲς τὶς διεσπαρμένες γραμμοῦλες θὰ προσπαθῆσω νὰ μαζέψω μήπως καὶ ξαναδοῦμε στὸ φῶς κάποιας ἀλήθειας τὴ μεγάλη μορφὴ τοῦ Βασιλείου Β'.

Στὴ χιλιόχρονη ζωὴ τοῦ Βυζαντίου δυὸ φορές παρουσιάζεται ἡ φοβερὴ προδοσία τῶν λογίων, κληρικῶν ἢ κοσμικῶν, προδοσία τόσο ἰσχυρὴ, ὥστε ἀμαύρωσε στὰ μάτια τῆς ἱστορίας μεγάλους ἡγεμόνες. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς ἔρευνας, ἀπέδειξε πὼς τὸ Βυζάντιο γνώρισε μεγάλες στρατιωτικὲς καὶ πνευματικὲς δόξεις καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἰσαύρων καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου. «Ἀπέδειξε» ὅμως δὲν εἶναι δυστυχῶς ἡ λέξη ποὺ ἀρμόζει. Ὁ ἱστορικὸς διαισθάνεται, μαντεύει τὶς πράξεις μεγάλων βασιλέων, ἀλλὰ τὰ ἔργα τους δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ἐπιδείξει σὰν ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα. Ἀκάθεκτη ἔπεσε—μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς εἰκονολατρίας—σὲ ἔργα πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἢ μανία τῶν θριαμβευτῶν ἔσπασε, ἔκαψε, συσκοφάντησε. Τόσο ποὺ σκιεὺς ἔμειναν στὴν ἱστορία ἕνας ἀναμορφωτὴς σὰν τὸν Λέοντα Γ' τὸν Ἰσαυρο, ἕνας νομοθέτης σὰν τὸν Θεόφιλο. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη φορά. Ἡ δευτέρη ἦταν ἡ σιωπηρὴ συνωμοσία τους κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Δευτέρου, συνωμοσία ποὺ ἐκτείνεται καὶ στὸ χρόνο σὲ μεγάλο διάστημα. Καὶ βλέπομε μιὰ σειρὰ συγγραφέων νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν Βασίλειο σὰν νὰ μὴν πραγματοποιήσε τίποτα σπουδαῖο στὴ ζωὴ του. Πολέμους μόνο ἔκανε κατ' αὐτούς, καὶ τοὺς ἀπαριθμίζουνε ξηρὰ ξηρὰ, — κατὰ τ' ἄλλα, λένε, μισοῦσε κάθε ὄραιο, κάθε πνευματικὸ.

Δὲν εἶναι λίγοι αὐτοὶ ποὺ τὸν ἀνέφεραν, γιατί ἐπιτέλους μιὰ βασιλεία πενήντα ἐτῶν ποὺ σάρωσε τὴ Βουλγαρία, ποὺ στερέωσε τὴν κτήση τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Συρίας, ποὺ ἐν μέρει σταμάτησε τὴν πρόοδο τῶν Σαρακηνῶν στὴν Ἰταλία, δὲν μπορεῖ νὰ μείνει ἀγνοημένη. Ἀλλὰ ὁ ἕνας ἀντιγράφει τὸν ἄλλον καὶ δὲν μᾶς προσθέτει τίποτα σημαντικὸ. Ὁ σύγχρονος τοῦ Βασιλείου, ὁ Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης, δὲν βρῆκε τίποτ' ἄλλο γιὰ νὰ στιχουργήσει παρὰ τὴ φρικὴ τῆς ἀποστασίας τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Σκληροῦ. Ὁ Λέων ὁ Διάκονος, ποὺ βρέθηκε στὴν πρώτη ἐκστρατεία τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορα, ἄλλο δὲν μᾶς εἶπε παρὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ στὴν Πόρτα Τραγιάνα. Κ' ἐρχόμαστε στὸ μεγάλο κατὰ τὸ πνεῦμα, στὸν «Ὑπατον τῶν Φιλοσόφων», στὸν Ψελλό. Τρέχοντας περνάει τὴν ἐπιβλητικὴ βασιλεία τῶν πενήντα χρόνων. Διερωτᾶται κανεὶς ἂν ποτὲ δὲν ἄκουσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Συρίας, τῆς Ἀρμενίας κλπ. Μόνο, ποὺ καθὼς εἶναι ἀνθρωπος τῆς πέννας καὶ μὲ εὐαισθησία, ἄθελά του κάτι συγκράτησε ἀπ' ὅ,τι

διάβασε στίς πηγές, καὶ ἔτσι, μέσα ἀπ' τὶς στάχτες ποὺ ρίχνει πάνω στὸν πορφυρογέννητο Βασίλειο, κάτι χαρακτηριστικὸ ἀφίνει ν' ἀστράψει. Κ' ἔρχεται ὁ Σκυλίτζης στὴν ἴδια ἐποχὴ, μὲ τὴν ἴδια διάθεσιν καὶ ὀλιγότερο τάλαντο καὶ κάθεται καὶ καταγράφει ὅ,τι, φαντάζομαι, θὰ βρῆκε στὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, πιστὰ ἴσως, ἀλλὰ ἄτονα καὶ χωρὶς καμμιά παρατηρητικότητα. Αὐτὸν ἀντιγράφει δουρικὰ ὁ Κεδρηνὸς (γιὰ ὅσα ἔγιναν ἀπ' τὸ 811 ὡς τὸ 1057), τόσο ποὺ σχεδὸν εἶναι τὸ ἴδιο κείμενο. Καὶ φτάνομε στὸν Ζωναρᾶ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν ἐποχὴ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ἡ διήγησή του μοιάζει μὲ ὅσα ἔγραψαν ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνὸς χωρὶς νὰ προστεθεῖ ζωὴ οὔτε θαυμασμὸς γιὰ τὸν Βασίλειο. Ἐν τούτοις ἀναφέρονται κάποια σημάδια τοῦ χαρακτῆρα του, ἴσως ἀπερίσκεπτα ἀντιγραμμένα ἀπὸ κάποια ἄγνωστη πηγὴ. Τόσο ἀπερίσκεπτα, ποὺ δὲν συμφωνοῦν μὲ ὅ,τι φυσικὰ ἀπορρέει ἀπ' τὰ διάφορα γεγονότα. Ὅπως π. χ. ὅτι ὁ Βασίλειος ἦταν μνησίκακος, ἐνῶ κατόπιν ἀναφέρει πόσους ἐχθροὺς ἔκανε ἀξιωματικὸς τοῦ παλατιοῦ, φιλάργυρος, γιὰ τὴν θησαυρίζουσα ἐπὶ ὑπόγεια μυθώδη ποσὰ ἐπὶ χρυσάφι καὶ ἐπὶ πολίτιμους λίθους ποὺ δὲν μεταχειρίζοταν, ἐνῶ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Κεδρηνὸ μαθαίνομε πὼς ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀχρίδας ὁ αὐτοκράτορας τὰ μοίρασε στοὺς στρατιῶτες του. Καὶ τέλος ἐκστομίζει καὶ αὐτὸς ὕβρεις κατὰ τοῦ Βασιλείου σὰν ἀξιωματοῦχος τῶν αὐτοκρατορικῶν γραφείων ποὺ ἦταν (πρωτασηκρήτης), ὕβρεις ποὺ χαρακτηρίζουν περισσότερο τὸ συγγραφεὴ παρὰ τὸν περιγραφόμενον : «λογίων ἀνδρῶν οὐκ ἐπεστρέφετο, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους ἤγητο περιττόν τι χρῆμα καὶ οὐκ ὀνήσιμον».¹

Αὐτοὶ εἶναι οἱ βιογράφοι ποὺ βρῆκε ὁ μεγαλύτερος ἴσως βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου. Καὶ θὰ ἀναμετρήσει κανεὶς καλύτερα τὸ πόσο ἀνάξιοι τοῦ θέματος τοὺς ἦταν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἂν ἀναλογιστεῖ πόσοι ἄλλοι Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες βρῆκαν λαμπροὺς ἀφηγητῆς, ὅπως ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν Προκόπιον (ὃς ἔγραψε καὶ τὴν «Ἀνέκδοτον Ἱστορίαν»), ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν τὸν ἔγγονόν του, τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον μὲ τὴν πέννα τὴν ἀκούραστη, ὁ Ἀλέξιος τὴν κόρη του, ποὺ τοῦ ἀνύψωσε μνημεῖον ἀπαράμιλλο τὴν «Ἀλεξιάδα», ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος τὸ φίλον του Φραντζῆ κλπ. κλπ. Ἔτσι γιὰ τὸν Βασίλειον ξένου συμπληρώνουν τὶς γνώσεις μας. Ὁ ἱστορικὸς Gustave Schlumberger γιὰ νὰ γράψῃ τὸ δεύτερον τόμον τῆς «Βυζαντινῆς Ἐποποιίας», ἀκριβῶς ἐκείνον ὅπου διηγεῖται τὴν βασιλείαν τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἐκτὸς ἀπ' τὰ ἀνεπαρκῆ ἔργα ποὺ ἀναφέραμε, παίρνει βέβαια τὰ ψιχία ποὺ τοῦ προσφέρουν ὁ Κεκανμένος καὶ ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ἀλλὰ μελετᾷ ἐπὶ πάντων ξένες χρονολογίαις, ὅπως τὸ κείμενον τοῦ Σύρου Ἰαχία,² τὴν διήγησιν τοῦ Ἀραβὰ Ἐλμασίν καὶ ἄλλων Ἀράβων,

¹ Ἐκδ. Βόννης III, σελ. 561.

² Ἰδε ἔκδοσιν Patrologia Orientalis. Paris, F. Didot 1824. Tomes XVIII

καθὼς καὶ χρονογραφίες ἀρμενικῆς, γεωργιανῆς καὶ ρωσικῆς.¹

Τώρα λοιπὸν πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ ξεακριβώσουμε τὸ γεγονὸς : γιὰ τὸ τόσο ἔλλιπεις οἱ διηγήσεις τῶσων ἀνθρώπων ; Ὁ Ψελλὸς δίνει τὴν ἀπάντησιν, δὲν μπόρεσε νὰ μὴν τὸ πεί, γεμᾶτος πικρία. Καὶ τὰ στρατιωτικὰ πράγματα καὶ τὶς πολιτικῆς ὑποθέσεις μόνος του τὶς κανόνιζε ὁ Βασίλειος, μᾶς λέει, μὲ τὴ βοήθεια ἀπλῶν καὶ πιστῶν ἀνθρώπων «οὔτε προσεῖχε λογίοις ἀνδράσιν, ἀλλὰ τούτου δὴ τοῦ μέρους, φημί δὲ τῶν λογίων, καὶ παντάπασιν καταπεριεφρόνει». Οὔτε τὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία ἐμπιστευότανε εἰς ἀριστοκράτες ἢ εἰς «ἐς τὸ ἄγαν πεπαιδευμένους», ἀλλὰ κάθε ἐπιστολὴ του ἦταν «ἀφελῆς καὶ λιτὴ» καὶ ὁ λόγος «οὐδὲν εἶχε τὸ δεινὸν ἢ περιεργον». Αὐτὰ ἦταν πράγματα ἀσυγγώρητα γιὰ τὸν ἀνθρώπο, ποὺ ἔκανε ἔργο τῆς ζωῆς του τὴν ἐκζήτηση παραδόξων ἐκφράσεων καὶ ἀπρηχαιωμένων λέξεων.

Κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ ὁ Βασίλειος ἀπὸ μέρους του θεωροῦσε ἀσυγγώρητη τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του κ' ἐφοβόταν τὴν κενὴν τους φλυαρίαν. Τὸ πόσον εἶχε δίκιο φάνηκε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου, ὅταν βασιλεύσαν οἱ φιλόσοφοι καὶ ἔφεραν τὸ κράτος στὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ, ὅπου μόνον τὸ χεῖρ ἐνὸς Ἀλεξίου Κομνηνοῦ μπόρεσε νὰ τὸ σταματήσει καὶ νὰ τὸ σώσει. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν ἔχει καὶ βαθυτέραν αἰτία. Ψελλὸς καὶ Σκυλίτζης ἔγραψαν στὴν ἐποχὴ τῶν ἐπιγόνων. Τὸ νὰ ἀνοίξει κανεὶς ἀρχεῖα καὶ νὰ ἀντιγράψει ἀπλῶς γραμμῆς ἀπ' τὴ βασιλείαν τοῦ πορφυρογεννήτου Βασιλείου δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ μομφὴ ἀνυπόφορη γιὰ τοὺς θλιβεροὺς βασιλίσκους, ποὺ διαδέχτηκαν τὸν μεγάλον ἡγεμόνα. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὁ Ψελλὸς, παρ' ὅλο ὅτι φαίνεται νὰ κατηγορεῖ τὸν Βασίλειον γιὰ τὸν αὐταρχικὸν του χαρακτῆρα, ἔχει κάτι φράσεις, ποὺ δὲν ξέρεις ἂν ἐμπνέονται ἀπὸ θαυμασμὸν ἢ ἀπὸ δυσμενῆ σκέψιν, π.χ. : «τὸ δὲ πολιτικὸν οὐ πρὸς τοὺς γεγραμμένους νόμους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφροσύνης ἐκυβέρνα ψυχῆς». Ἡ ἔκφρασις, μοῦ φαίνεται, μπορούσε νὰ ἱκανοποιήσει καὶ τὸ οἰκογενειακὸ αἶσθημα τῆς Ζωῆς καὶ τὰ δῆθεν φιλελεύθερα καὶ φιλόμουσα αἰσθήματα τῶν διαφόρων συζύγων της.

Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν λοιπὸν καὶ ὁ Σκυλίτζης, ποὺ βέβαια διείδε τὴν ἀξίαν τοῦ Βουλγαροκτόνου, τολμᾷ νὰ διηγηθῆι περισσότερα γι' αὐτόν, ἀλλὰ ἡ σύννεσις ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι σύντομος στὴ διήγησίν του καὶ νὰ παραλείπει τοὺς πολλοὺς ἐπαίνους. Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὸν Ζωναρᾶ, ποὺ στὸν αἰῶνα του δὲν νομίζομε νὰ κινδύνευε κανεὶς ἂν μιλοῦσε ἐπαινετικὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες; Αὐτὸς ἐν πρώτοις ἀκολούθησε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸν Ψελλὸν καὶ ἴσως ἐπί-

et XXIII. J. K r a t c h k o v s k y et V. V a s i l i e v, Texte arabe et traduction française de l' Histoire de Yahya - ibn - Saïd.

¹ Ἴδε πρόλογον τόμου I. Jean Tzimisçès. Les jeunes années de Basile II, le tueur de Bulgares (1896).

σης ἢ καλαισθησίᾳ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, πού τόσο ἀγαποῦσε τὴν τέχνην τοῦ λόγου, τὸν ἔφερε σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὴ λιτότητα τοῦ Βασιλείου Β'. Ἴσως ἀκόμη, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά του, ὁ Ζωναρᾶς νὰ ἀνῆκε σὲ πολὺ ὑψηλὰ στρώματα, ἴσως νὰ συγγένευε μὲ καμμιὰ ἀπ' τὶς οἰκογένειαι τῶν «δυνατῶν», πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Βασίλειος ἦταν ἀμειλικτος, καὶ αὐτὸ νὰ τὸν ἔκανε νὰ ὑπογραμμίζει τὸ ἄξεστο καὶ ἀπότομον τοῦ αὐτοκράτορα.

*Ὁ Βασίλειος ὑπόλογος γιὰ τὴν πτωχεῖαν τῶν πηγῶν

Καὶ ἐν τούτοις καὶ παρ' ὅλα ταῦτα εἶναι καὶ ὁ Βουλγαροκτόνος ὑπόλογος γιὰ τὴν πτωχεῖαν τῶν ιστοριογράφων. Βαθὺς στὴ σκέψη, ἀπόλυτα μόνος στὴ ζωὴ, χωρὶς κανένα ἠθικὸν στήριγμα μέσα στὴν οἰκογένειάν του, τρομαγμένος ἀπ' τὴν προδοσίαν, πού ἀπ' τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀπ' τὸν Παρακοιμώμενον καὶ τοὺς δύο Βάρδες ὡς τὴν συνωμοσίαν κατὰ τὴν τελευταίαν του ἐκστρατεῖαν (στάση Νικηφόρου Ξιφία καὶ Νικηφόρου Φωκᾶ τοῦ 1022), χωρὶς ἀμφιβολίαν πολὺ λίγα γραπτὰ τεκμήρια τῶν σκέψεων του καὶ τῶν πράξεων του θᾶθελε νὰ βρίσκονται στὸ παλάτι. Ἄν ἔκρινε σωστό, καθὼς τὸ ἔξερομε ἔστω κι' ἀπ' τοὺς ξηροὺς ιστορικοὺς, νὰ συμφιλιωθεῖ σήμερον μ' ἓναν ἐχθρὸν καὶ νὰ τὸν κτυπήσει αὔριο, ἂν τιμωροῦσε σήμερον ἓνα στρατηγὸν καὶ τὸν ἐμψύχωνε κατόπιν γιὰ τὴν εἰλικρινῆ του μεταμέλειαν, καὶ ἐφήρμοξε τὴν ἴδιαν εὐκαμπτην πολιτικὴν καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἁγίαν Ἐδρὰ τῆς Ρώμης παρ. χάριν, βέβαια δὲν ἤθελε οὔτε νὰ βρίσκονται γραπτὰ στοιχεῖα, πού νὰ τὸν δεσμεύουν, οὔτε οἱ πλόκαμοι τῶν συνωμοτῶν, πού τρύπωναν παντοῦ, νὰ πληροφοροῦνται γιὰ παρελθόν, παρὸν ἢ μελλοντικὰ σχέδια. Ἡ ἐντύπωσός μας λοιπὸν εἶναι ὅτι πράγματι λίγες ἦταν οἱ πηγές, πτωχὰ τὰ ἀρχεῖα καὶ ἀκόμη μιὰ φορὰ ὁ Ψελλὸς εἶχε βρεῖ τὴ σωστὴ λέξιν μιλῶντας γιὰ «ἀποκρίσεις» σὲ ἀναφορὰς, πού θὰ εἶχε δεῖ στὰ ἀρχεῖα, τῶν ὁποίων ὁμως ἡ πρώτη ἐπιστολὴ δὲν ὑπῆρχε.¹

Οἱ νεώτεροι ιστορικοὶ

Τὴ φήμην λοιπὸν τοῦ ἄξεστου στρατιώτη καὶ αὐτὸς ἴσως ὁ ἴδιος τὴν ἤθελε, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγιοι, πού τοὺς ἀπομάκρυνε ἀπ' τὴν αὐλήν, τὸν προόδωσαν ἀπέναντι στὴν ἱστορίαν. Καὶ ἡ προδοσίαν αὐτὴ εἶχε τὰ ἐπακόλουθά της ὡς τὶς ἡμέρας μας. Οἱ ἱστορικοὶ ἀντιγράφουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ ἴδια. Ὁ Bury μᾶς λέει στὴ Μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τοῦ Cambridge: «ὁ Βασίλειος Β' ἦταν πρὸ πάντων ἓνας πολεμιστὴς καὶ ἓνας νομοθέτης, δὲν ἀγαποῦσε οὔτε τὴν πολυτέλειαν οὔτε τὴν τέχνην οὔτε τὴ μάθησιν.

¹ Michel Psellos, Chronographie. Tome I. Texte établi et traduit par Emile Renauld. «Les Belles Lettres». Paris 1926, σελ. 19.

Ἦταν ἕνας ἄξεστος καὶ αὐταρχικὸς ἄνθρωπος, ἀνίκανος νὰ τινάξει ἀπὸ πάνω του τὸ στρατιώτη, ἕνα εἶδος Νικηφόρου Φωκᾶ μὲ ὑψηλότερο τίτλο». Καὶ οἱ μεγαλύτεροι συγγραφεῖς γράφουν καμμιά φορὰ ἀπροσεκτὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἕνας ἡγεμόνας καλὸς νομοθέτης καὶ νὰ μὴν ἀγαπάει τὴ μόρφωση; Ὁ Κρούμβαχερ τὰ ἴδια.¹ «Ὁ Βασίλειος ἦτο τραχὺς στρατιώτης πλήρης ἐνεργητικότητος καὶ δυνάμεως, ἀλλ' ἤκιστα ἐν παιδείᾳ τεθραμμένος καὶ φιλεπιστήμων». Ὁ Schlumberger γράφει : «Αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μὲ τὴν ἀναίσθητη καὶ σκληρὴ καρδιά», καὶ δείχνει καθαρὰ τὴ συμπάθειά του γιὰ Βουλγάρους καὶ Ἀρμένιους. Καὶ ὁ Louis Bréhier² ἀκόμη, ποὺ τὸν ἐκτιμᾷ, γράφει : «Ὁ Βασίλειος ξεπερνοῦσε συχνὰ τὰ ὅρια τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης». Στις ἡμέρες μας ὁμοίως ὁ κ. Ἄμαντος καὶ ὁ Διομήδης τὸν βλέπουν ἀλλοιῶτικα : «Ἄν καὶ ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγοι φιλόσοφοι καὶ ρήτορες τότε, ὅπως λέγει ὁ Ψελλός, δὲν ἐχρειάσθη ὁ Βασίλειος τὰ κολακευτικὰ των ἐγκώμια, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν. Ὁ Βασίλειος Β' πιστεύει μόνον εἰς τὴν συνεχῆ ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν, ὄχι τὸν λόγον» μᾶς λέει ὁ κ. Ἄμαντος. Καὶ ὁ Διομήδης : «ἔκαμπε πάντας εἰς τὴν σιδηρᾶν του θέλησιν» καὶ ἀναπτύσσει ἐπαινετικὰ τὴν πολιτικὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κατὰ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας.⁴

Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν ἡ προσεκτικὴ ἔρευνα, ἔστω καὶ τῶν πτωχῶν κειμένων ποὺ ἔχομε, δὲν θὰ μπορέσει νὰ μᾶς δώσει μιὰ εἰκόνα πρὸ λεπτομερειακῆ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο πρὸ ἀνθρώπινη ἀπ' τὴν ἐπιβλητικὴ μεγαλοπρέπεια, ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζουν οἱ δυὸ τελευταῖοι ἱστορικοί.

Ὁ Βασίλειος Β' ἄνθρωπος χωρὶς δεισιδαιμονίες

Ἐν πρώτοις ὁ Βασίλειος ἦταν διάνοια ἐλεύθερη ἀπὸ δεισιδαιμονίες. Κανεὶς ἀπ' τοὺς χρονογράφους δὲν ἀναφέρει ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως τοῦ κάνουν τὴν παραμικρὴ ἐντύπωση, ἐνῶ γιὰ τοὺς συγχρόνους του ἀποτελοῦσαν κεφάλαιο μεγάλης προσοχῆς. Αὐτὰ, νόμιζαν, προέλεγαν τὴν τύχη τοῦ κράτους καὶ τὴν τύχη τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἱερωμένος Λέων ὁ Διάκονος πόσες περιγραφὰς δὲν δίνει γιὰ κομήτες καὶ διάττοντες, ποὺ παρουσιάζονταν στὸν οὐρανό, καὶ τοὺς ἐξηγεῖ σὰν προάγγελους καλοῦ ἢ κακοῦ : ὁ κομήτης ποὺ διελύθη «τοῦ στρατοῦ παρεδήλου τὴν διαφθοράν»⁵ στὴν Πόρτα Τραγιάνα. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ θυμᾶται πῶς, πρὶν πέσει ὁ Παρακοιμώμενος, πάλι μιὰ

¹ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου. Ἀθήνα 1897. Τόμος Β', σελ. 665.

² «Vie et mort de Byzance». Bibliothèque «Evolution de l'humanité». Paris 1946, σελ. 218.

³ «Ἱστορία τοῦ Βυζ. Κράτους». Τόμος Β'. Ἀθήνα 1947, σελ. 163.

⁴ «Βυζαντινὰ μελέται». Ἀθήνα 1942.

⁵ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 172.

τέτοια κακοσημαδιὰ εἶχε παρουσιασθεῖ πάνω ἀπ' τὸ σπίτι του.¹ Δὲν ἀναφέρει ὅμως τί σκέφτηκε ὁ νεαρὸς τότε αὐτοκράτορας γιὰ τὸν κομήτη. Πάλι ἡ ἴδια σιωπὴ ὡς πρὸς τὸν βασιλέα καὶ παρόμοια οὐράνια προμηνύματα λίγο πρὶν ἀπ' τὴν ἄλωσιν τῆς Χερσώνας ἀπ' τοὺς Ρώσους : ἄστρο φάνηκε στὸ Βορρᾶ καὶ «πύρινοι στύλοι» τὴ νύχτα. Καὶ τὴν παραμονὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ 989 σεισμὸς προκαλεῖ βλάβες σὲ σαράντα ἐκκλησίαι μέσα στὴν Πόλη, ὁ τροῦλος τῆς Ἁγίας Σοφίας καταρρέει πρὸς τὸ δυτικὸ μέρος καὶ πύργοι τῶν τειχῶν ἔρειπώνονται. Ἐδῶ ἀναφέρεται ὁ αὐτοκράτορας. Διέταξε νὰ κληθεῖ ἀπ' τὴν Ἀρμενίαν ἕνας περίφημος ἀρχιτέκτονας, πὺν εἶχε κτίσει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἄνι, καὶ τοῦ ἀνέθεσε ν' ἀναστηλώσει τὰ πάντα. Σὲ ἕξ χρονία ὅλα ἦσαν ἀνανεωμένα ἢ ἐπιδιορθωμένα.² Ἐτσι ἀντιδροῦσε ὁ Βασίλειος στὰ φαινόμενα, πὺν παρέλυαν ἄλλους ἀπ' τὸ φόβον.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ σὰν τὴ Βυζαντινὴ, ὅπου τὰ ὄνειρα ἐξηγοῦνται καὶ ἀποτρέπουν πράξεις ἢ παρορροῦν σ' αὐτές, οὐδέποτε ἔγινε λόγος γιὰ ὄνειρον τοῦ Βασιλείου, ἐνῶ ὁ μεγάλος στασιαστὴς, ὁ Σκληρὸς, πὺν δὲν ἔξερε τί θὰ πεῖ φόβος καὶ πὺν πρὸς στιγμὴν εἶχε κάνει τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον νὰ τρέμουν κλεισμένοι μέσα στὴν Πόλη, μαθαίνομε πὺν βιάσθη γεμάτος χρυσὸς ἐλπίδες ἐναντία στὴν πρωτεύουσα, ὅταν ἄκουσε πὺν ἕνας μοναχὸς τὸν εἶχε δεῖ στὸν ὕπνον του. Μιὰ γυναῖκα, λέει, «καθημένη εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν» πλησίασε τὸν Σκληρὸν καὶ τοῦ πρόσφερε ἕνα βασιλικὸν μαστίγιον. Ὁνειροκριτὴς ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ Σκληρὸς, πὺν πίστεψε ὅτι τὸ ὄνειρον ἐσήμαινε πὺν θὰ ἔπαιρνε τὴν ἐξουσίαν στὰ χέρια του, ἐνῶ ἐσήμαινε, λέει ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι θὰ ἐτιμωρεῖτο ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν.³

Ἄριστοι οἰωνοί : Σκέψη καὶ σύνεση

Πολὺ ἀλλοιώτικος ὅμως εἶναι ὁ Βασίλειος. Μέσα του, σὲ βαθειὰ σιωπὴ καὶ συγκέντρωσιν, βρίσκει αὐτὸς τοὺς δικούς του «ἀρίστους οἰωνούς». Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του δὲν εἶχε πεποιθήσιν στὸν ἑαυτὸν του, γράφει ὁ Ζωναρᾶς.⁴ Γι' αὐτὸ «ἠνείχετο» τὸν Παρακοιμώμενον «καὶ οἶον παιδοτρίβην προσεῖχε καὶ ἑαυτὸν ἐρρῦθμιζε πρὸς τὴν ἐκείνου τῶν δημοσίων πραγμάτων μεταχείρισιν καὶ διοίκησιν», ὡς πού, ὅταν θὰ ἐρχόταν ὁ καιρὸς, νὰ μπορεῖ νὰ διευθύνει τὰ στρατιωτικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ. Ἐτσι στὴ σιωπὴν εἶχε ἀποφασίσει τὴν πρώτην ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Βουλγάρων (986) καὶ στὴ σιωπὴν ἀποφασίσει τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παρακοιμωμένου. Σὲ τέτοιαις στιγμῆς, μᾶς λέει ὁ Ψελλός, ὁ Βασίλειος ἔχει μιὰ χαρακτηριστικὴν κίνησιν. Στριβεῖ νευρικὰ μὲ

¹ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 172.

² Ἰαχίας, II, σελ. 989.

³ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 540.

⁴ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 539.

τὰ δάκτυλά του τὰ πυκνά, στρογγυλά κομμένα, γένεια του.¹ Μὲ σκέψη καὶ σύνεση κρίνει τοὺς χαρακτήρες. Ἀπορῶντας μᾶς λέει ὁ Κεκαυμένος² ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν ἀντήμειψε ἀρκετὰ τὸν πάππο του, πὺν εἶχε ψεύτικα συνθηκολογήσει μὲ τὸν Σαμουήλ σὺν φρούραρχος τῆς Λάρισας, ἀλλὰ προσπαθοῦσε νὰ γεμίσει τὶς σιταποθῆκες του καὶ νὰ ἐξακολουθήσει ἔπειτα τὴν ἀντίσταση μέσα ἀπ' τὴν ὄχρωμένη πόλη. Τὸν συγκαίρει ὁ Βασίλειος, ἀλλ' ἐν καιρῷ τὸν ἀντικαθιστᾷ. Βέβαια γιατί, πολὺ ὀρθά, σκέφτηκε πὺς ἡ συνείδηση τοῦ Κεκαυμένου ἦταν κάπως ὑπερβολικὰ εὐκαμπτη καὶ τέτοιοι ἄνθρωποι δὲν πρέπει νὰ βρίσκονται σὲ ἐπικαιρες θέσεις. Σκέψη καὶ σωφροσύνη ὑποθέτει ἐπίσης ἡ παραίτηση τοῦ Βασιλείου πολλὰς φορὲς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσει ἐκστρατεία ἢ πολιορκία, ἂν ἔκρινε ἢ ὅτι ἄλλες ἐνέργειες προεῖχαν ἢ ὅτι ἀδίκη θὰ ἦταν ἡ ἀπώλεια χρόνου καὶ ἀνδρῶν.³

Βασιλικὴ ἀντίληψη τῆς πολυτέλειας

Γεμάτη σύνεση εἶναι ἐπίσης ἡ ἀντίληψη τοῦ πλούτου στὴ διάνοια τοῦ Βασιλείου, κί' ἄς τὸν κατηγοροῦν γιὰ φιλαργυρία παθολογική, πὺς τάχα ἀγαποῦσε νὰ μαζεύει καὶ νὰ μὴν ἀπολαμβάνει. Κάθε μέρα εἰσβολὲς Βουλγάρων μποροῦσαν νὰ ἀνατρέψουν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ἀντικείμενα μὲ ἀξία ἀναλλοίωτη ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν κάπου ἐξασφαλισμένα. Κ' ἔσκαβε ὑπονόμους κ' ἔκρουβε χρυσάφι καὶ πετράδια. Ἡ προσωπικὴ του ἐνδυμασία καὶ ἡ πολυτελής ἐμφάνιση τοῦ ἦταν ἀδιάφορη. Ἡξερε ὅμως ποιά ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ βασιλικὴ του στολὴ καὶ ἀπαιτοῦσε νὰ γίνεται σεβαστή. Ὅταν ὁ Σκληρὸς ὑποτίθεται ὅτι ξέχασε νὰ βγάλει τὰ κόκκινα βασιλικά πέδιλα, πὺν εἶχε φορέσει σὺν σφετεριστῆς τοῦ θρόνου, καὶ παρουσιάστηκε ἔτσι νὰ συνθηκολογήσει, ὁ Βασίλειος ἔκανε πὺς δὲν εἶδε, εἶπε νὰ κλείσουν πρὸς στιγμή τὸ παραπέτασμα τῆς σκηνῆς καὶ ὁ Σκληρὸς ν' ἀλλάξει πέδιλα. Ὅταν λοιπὸν ἡ πολυτέλεια ἦταν μέρος τοῦ βασιλικοῦ ἐπιβάλλοντος, τὴν παρεδέχετο ὁ Βασίλειος. Ἔτσι, αὐτὸς πὺν περιποιήθηκε τὴ χήρα τοῦ νικημένου Ἰωάννου τῆς Βουλγαρίας, πὺν ὑποσχέθηκε στὶς κόρες τοῦ Σαμουήλ νὰ τὶς πλουτίσει μὲ βασιλικά δῶρα, πὺν ἄφησε τοὺς στρατιῶτες του νὰ μοιραστοῦν ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀχρίδας, τῆς βουλγαρικῆς πρωτεύουσας, ἀπήτησε, ὅταν θὰ μπαινε θριαμβευτῆς τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου στὴν Πόλη, νᾶναι ἡ ἐπισημότης καὶ ἡ πολυτέλεια ἀνάλογη μὲ τὸ γεγονὸς καὶ μὲ τὴν ἀναμονὴ τοῦ λαοῦ, πὺν περίμενε νὰ δεῖ τὸν βασιλέα σ' ὅλη του τὴ μεγαλοπρέπεια. Ἄνοιξαν τὰ μεσαῖα θυρόφυλλα τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Βουλγαρίας Μαρία, καθὼς καὶ οἱ κόρες τοῦ Σαμουήλ καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Ἰωάννου

¹ Ἐκδ. Renauld, σελ. 23.

² Strategicon. Ed. Wassiliewsky et Jernstedt. Petropoli 1896, (σελ. 96 καὶ 65).

³ Στρουμνίτζα, Κεδρ. 460. Καστοριά, Κεδρ. 465.

περιπατοῦσαν μπρός στό ἄρμα του. Κι' αὐτὸς ἔβαλε ἓνα λοφίο ὑψηλὸ «τιάρρα ταινωθεὶς ὀρθίᾳ (λέει ὁ Ζωναρᾶς, πού δὲν τὸν ἀγαπᾷ), ἦν τοῦφαν καλεῖ ὁ δημώδης καὶ πολὺς ἄνθρωπος, τῦφον, οἶμαι, ὠνομασμένην, ὡς τετυφῆσθαι ποιοῦσαν τοὺς ταύτη ἀναδουμένους».¹

Ὁ Schlumberger λέει πὼς ἡ τοῦφα ἦταν διάδημα πολὺ ψηλὸ μὲ λοφίο (aigrette), στολισμένη μὲ διαμάντια καὶ πετράδια.² Θὰ ἦταν κάτι σὰν αὐτό, πού ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ στό κεφάλι του καὶ πού ἔδειχνε πὼς ὁ Βασίλειος ἤξερε νᾶναι μεγαλοπρεπῆς ὅταν ἔπρεπε (ἔτος 1019).

Ἔτσι νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἐννοοῦμε τὶς πράξεις τοῦ Βουλγαροκτόνου, κι' ἄς μὴν τὶς σχολιάζουν ἢ ἄς τὶς σχολιάζουν μὲ δυσμένεια οἱ χρονογράφοι του.

Παράφορος : Ζωηρὲς συγκινήσεις

Καὶ ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βασίλειος ἔφτασε στὴ βαθεῖα σύνεση ἀπὸ ἀνάγκη κι' ἀπὸ ἐπιβολὴ στὸν ἑαυτό του. Ἐκ φύσεως θὰ ἦταν ἄνθρωπος αὐθόρμητος, παράφορος καὶ μὲ ζωηρὲς συγκινήσεις. Εἰ δὲ μὴ δὲν ἐξηγοῦνται κάτι περίεργες ἀντιδράσεις σὲ ὀρισμένα περιστατικά, πού μᾶς ἐκπλήττουν στὴ γενικὰ βαθυστόχαστη καὶ συνετὴ ὑπαρξή του. Ἐν πρώτοις, ὅταν κάτι τοῦ φαινότανε ἀστεῖο, ξεποῦσε σὲ κάτι δυνατὰ γέλοια, πού τράνταζαν ὅλο του τὸ σῶμα.³ Ἄς σημειωθεῖ πὼς γιὰ κανέναν ἄλλο Βυζαντινὸ βασιλέα δὲν ἔξερομε πὼς γελοῦσε. Οὔτε καν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ καταδέχτηκε νὰ περιγράψει τὸν πατέρα της σὲ μιὰ εὐθυμῆ στιγμῇ. Πρὸ πάντων ὁμως οἱ θυμοὶ τοῦ Βασιλείου ἦταν ἀκράτητοι. Δυὸ τέτοιοι ἄγριοι θυμοὶ μοῦ ἔρχονται στὴ μνήμη, πού ἀναφέρονται σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μικρὴ λεπτομέρεια ἀπ' τοὺς ξηροὺς χρονογράφους καὶ πού εὐγλωττα χαρακτηρίζουν τὴν ὀρμητικὴ ψυχὴ του. Ἐκεῖνη τὴν πρώτη του ἐκστρατεία κατὰ τῶν Βουλγάρων, πού εἶχε ἐτοιμάσει μυστικὰ καὶ πού ἦρθαν οἱ ἀνόητοι ἀριστοκράτες μὲ τὴν ψεύτικη εἶδηση, ὅτι τάχα ὁ Μελισσηνὸς ἐκάλπαζε πρὸς τὴν Πόλη γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή, νὰ τοῦ μεταβάλουν σὲ φοβερὴ διάλυση τοῦ στρατοῦ (986), ἄς ἀναφέρομε πρώτη. Φιτάνει νικημένος καὶ σὰν φυγάδας στὴ Φιλίππουπολη ὁ Βασίλειος καὶ βρῖσκει τὸν Μελισσηνὸ στὴ θέση του. Καλεῖ τὸν Κοντοστέφανο νὰ παρουσιαστῆ μπροστά του, σὲ μιὰ αἴθουσα ποῦταν στήμενος θρόνος, καὶ τὸν κακίζει γιὰ τὰ ψέματά του, ποῦχαν φέρει τέτοια συμφορά. Μὲ ἀπίστευτη ἀναιδεια ὁ Κοντοστέφανος ἰσχυρίζεται ὅτι σωστὰ καὶ δίκαια εἶχε συμβουλευθεῖ τὸν βασιλέα. Τότε ὁ Βασίλειος ξεχνᾷ τὸ βασιλικὸ του ἀξίωμα καὶ δὲν ἀκούει παρὰ τοὺς νεανικοὺς του μῦς, πού τρέμουν ἀπὸ θυμό. Δὲν πρόκειται ν' ἀναθέσει σ' ἄλλον τὴν τιμωρία· πηδάει ἀπ' τὸ θρό-

¹ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 567.

² Ἐρροπέ II, σελ. 410.

³ Ψελλός. Ἐκδ. R e n a u l d, σελ. 23.

νο, ρίχνεται ἀπάνω στὸν Κοντοστέφανο, τὸν ξαπλώνει στὴ γῆ καὶ τοῦ ξεριζώνει τοῦφες μαλλιά καὶ γένηια.¹

Παρόμοιος ἀκράτητος θυμός, περισσότερο ἀκόμη εὐνόητος, εἶναι ἐκεῖνος, πὺν περιγράφει ὁ Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων στὸ σύγγραμμά του «Ἱστορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων» (1715).² Γιὰ λόγους ἀρκετὰ δυσνόητους, ἂν ὄχι ἄγνωστους, ὁ πατριάρχης Σέργιος, μιμούμενος φαίνεται τοὺς ἄθλους τοῦ Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ τὸν καιρὸ τοῦ Λέοντος ς', διανοήθηκε νὰ ἀπαγορεύσει στὸν Βασίλειο τὴν εἴσοδο στὸ ναό. Αὐτὸς τότε, πὺν δὲν χωράτευε, σήκωσε τὸ χέρι του κ' ἐκατάφερε ἕνα φοβερὸ ράπισμα στὸ ἱερὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχη. Ὁ ἴδιος ὁ Δοσίθεος προσθέτει ὅτι δὲν ξέρει ἂν τὸ περιστατικὸ αὐτὸ εἶναι ἀληθινὸ καὶ ἱστορικὸ. Ἐδῶ ταιριάζει ὁμως ὅτι τὸ ἀνέκδοτο εἶναι ἱστορικότερο κι' ἀπ' τὴν ἱστορία. Ὁ μέγας αὐτοκράτορας μὲ τὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα καὶ τὴ σκληρὴ μοναχικὴ ζωὴ, πὺν εἶχε ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτὸ του, γιὰ νὰ σώσει τὸ κράτος, βέβαια δὲν θὰ ἀνείχετο νὰ τὸν σταματήσει ὅποιοςδήποτε κι' ἂν ἦταν στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Καὶ σ' ἕναν ἄλλον ἱερωμένο φέρθηκε ἀπάνθρωπα πάνω στὸ θυμὸ του. Διέταξε νὰ κοπεῖ ἢ γλώσσα τοῦ ἐπισκόπου Ζαχαρία, πὺν τοῦ εἶπε ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἦταν μάχιμοι καὶ ἰσχυροί. Φαντάστηκε ἐκεῖνη τὴ στιγμή ὅτι ὁ Ζαχαρίας εἶχε ἔρθει γιὰ νὰ τὸν φοβήσει.³

Ἄλλα δείγματα τοῦ ὀρμητικοῦ χαρακτήρα τοῦ Βασιλείου δὲν νομίζω νὰ ὑπάρχουν. Βρῆκα ὁμως σημάδια εὐαισθησίας ὄχι ἀδιάφορα. Τὸ θέαμα ἀνθρωπίνων ὀστών, πὺν δὲν ἔτυχαν χριστιανικοῦ ἐνταφιασμοῦ, φαίνεται πὺς ταράζει τὴ δυνατὴ κατὰ τᾶλλα ψυχὴ τοῦ αὐτοκράτορα. Δυὸ φορὲς σημειώνεται τὸ γεγονός. Τὸ 998 ὁ στρατηγὸς Δαμιανὸς Δαλασσηνός, δούκας τῆς Ἀντιόχειας, νικά τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς παίρνει τὴν Ἀπάμεια,⁴ μὰ κάποιος Βεδουίνος τρυπάει προδοτικὰ μὲ τὴ λόγχη του τὸ στήθος τοῦ στρατηγοῦ ὁ πανικὸς πὺν ἀκολουθεῖ φέρνει τὴν ἦττα καὶ τὴ σφαγὴ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ὁ Ἀραβας ἱστορικὸς Ἀμπουλφαράτς ἀπαριθμεῖ 10.000 χριστιανικὰ κεφάλια ποῦφεραν οἱ στρατιῶτες τοῦ Μωάμεθ στὸν καλὶφν τοῦ Καῖρου. Τὸ 999 ὁ Βασίλειος ὁ ἴδιος ἐκστρατεύει στὴ Συρία, γιὰ ν' ἀνυψώσει τὸ γόητρο τῆς Αὐτοκρατορίας, πὺν εἶχε καταρακωθεῖ στὴ μάχη τῆς Ἀπάμειας. Τὸ πέρασμά του ἀπ' τὴ θλιβερὴ πεδιάδα τὸν ταράζει τὰ ὀστὰ τῶν στρατιωτῶν του, λέει ὁ Ὑαχίας, ἀσπρίζαν μέσα στὴν ἄμμο τῆς ἐρήμου. Καὶ ὁ Βασίλειος στέκεται καὶ κλαίει. Διατάσσει νὰ μαζευτοῦν ὄλα τὰ ὀστὰ

¹ Sch l u m b e r g e r, Ἑρπρέε II, σελ. 527.

² Σπανιότατο βιβλίον. Ὁφείλω τὴν πληροφορία στὸν σεβασμιώτατον Σάρδεων κ. Μάξιμον, ὁ ὀποιος βρῆκε τὸ ἔργο στὴ Βιβλιοθήκη τῶν Πατριαρχείων καὶ ἀντέγραψε γιὰ μένα τὸ χωρίον.

³ Ἑρπρέε, σελ. 527.

⁴ Idem, σελ. 111.

σὲ μεγάλο λάκκο, νὰ ψαλοῦν τρισάγια καὶ νὰ κτιστεῖ ρημοκκλήσι πάνω στὸν κοινὸ τάφο.

Χρόνια ὕστερα καίτοι παρόμοιο μᾶς διηγοῦνται πάλι, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι. Καθὼς περνοῦσε ἀπ' τὸ Ζητοῦν (=Λαμία), γιὰ νὰ κατέβει στὰς Ἀθήνας τὸ 1019, βρέθηκε στὶς ὄχθες τοῦ Σπερχειοῦ, ἐκεῖ ὅπου τὸ 995 ὁ πιστὴς του στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς εἶχε πραγματικὰ ἐξοντώσει τὸ στρατὸ τοῦ Σαμουήλ. Τὰ ὁσᾶ ἔπειτα ἀπὸ 20 χρόνια, κειτάμενα στὶς ὄχθες, μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς.¹ Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νᾶχε ὁ Βασίλειος τὴν ἴδια συγκίνηση, πὺν αἰσθάνθηκε μπρὸς στὰ λείψανα τῶν δικῶν του στρατιωτῶν. Εἶναι ὅμως καὶ τὸ λάθος τῶν ψυχρῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων νὰ μὴ μᾶς λένε παρὰ τὴν ξηρὰ φράση «τὰ ὁσᾶ... θεασάμενος ἐθαύμασεν». Ἀλλὰ τὸ γεγονός δὲν μπόρεσαν νὰ τὸ παραλλάξουν οὔτε νὰ τὸ ἀποσιωπήσουν, ὅτι στάθηκε ὁ Βουλγαροκτόνος καὶ συγκεντρώθηκε μπρὸς τὸ φρικτὸ θέαμα. Κάποιες ἀναμφισβήτητα ζωηρὲς ἀντιδράσεις θὰ παρουσίαζε ὁ μέγας βασιλεὺς μπρὸς σὲ τέτοια θεάματα, γιὰ νὰ μὴν παραλείψουν ν' ἀναφέρουν τὶς δυὸ σκηνὲς πὺν σημείωσα καὶ ἓνας Βυζαντινὸς καὶ ἓνας Σύρος χρονογράφος.

Τὸ περιεργὸ δὲ εἶναι ὅτι τὸ ρῆμα «λυποῦμαι» τὸ συναντᾶ κανεὶς πολὺ συχνὰ προκειμένου γιὰ τὸν Βουλγαροκτόνο, ἐνῶ δὲν νομίζω τόσο νὰ λέχτηκε γιὰ τοὺς προηγουμένους ἡγεμόνες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας: «τῆ λύπη συγχυθεὶς ὁ βασιλεὺς»,² «ὁ δὲ βασιλεὺς λυπηθεὶς ἀνεχώρησε»³ κλπ. Ὁ σπουδαῖος στρατηγὸς Θεοφύλ. Βοτανειάτης μετὰ τὴν νίκη τοῦ Κλειδίου, καθαρίζοντας ἀπὸ ἐχθροὺς τὸ δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, πέφτει σὲ ἐνέδρα καὶ χάνεται αὐτὸς καὶ ὁ στρατὸς του, «ἄπερ μηνυθέντα τῷ βασιλεῖ πολλῆς αὐτὸν ἐνέπλησαν ἀθυμίας».⁴

Μὰ καὶ κάποια τρυφερότερα αἰσθήματα γνώρισε ὁ Βασίλειος. Ὅσο κι' ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψει τὴ ρητορικὴ τοῦ Ψελλοῦ, ὅταν μᾶς ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τῆς αὐτοκράτειρας Ζωῆς τὴν ὥρα, πὺν τὸ πλοῖο τὴν ἔφερε πρὸς ἄγνωστο τόπο ἐξορίας, τὸ γεγονός ὅτι τὸν θεῖο καὶ ὄχι τὸν πατέρα ἢ τὴ μητέρα θυμᾶται ἢ Πορφυρογέννητη σημαίνει τοῦλάχιστον πὺν ὁ Ψελλὸς ἢ ἐκεῖνος, πὺν τοῦ μετέδωσε τοὺς θρήνους τῆς, ἤξερε καλὰ ὅτι ὁ Βασίλειος ἀγαποῦσε τρυφερὰ καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀνιψιά του Ζωή. Ἀπέναντι στὸ ὠραῖο χοριτσάκι, τὴ μικρὴ τότε Ζωή, ὁ Βουλγαροκτόνος εἶχε ἀληθινὲς διαχύσεις. Τὴν εἰκόνα μᾶς διατήρησε ἡ Χρονογραφία τοῦ Ψελλοῦ. «Σὺ μὲν, ὦ θεῖε καὶ βασιλεῦ, βασιλικοῖς γεννηθεῖσαν εὐθύς σπαργάνοις ἐκόσμησας καὶ τῶν ἀδελφῶν μᾶλλον ἔστερξας καὶ ἐτίμησας, ὅτι σοὶ καὶ τὴν θεάν εἶχον παρό-

¹ Κεδρηνός. *Εκδ. Βόννης II, σελ. 475.

² Idem II, σελ. 463.

³ Κεκαυμένου, ὡς ἀνωτ. σελ. 32.

⁴ Κεδρηνός II, σελ. 460.

μοιον, ὡς τῶν ἑωρακῶτων ἠκηκόειν πολλάκις, ἀλλὰ καὶ σὺ με ὡς ἤδη γε καταφιλῶν καὶ ἀγκαλιαζόμενος, «σώζοιο, ἔλεγες, παιδίον, καὶ ἐπὶ μήκιστον ζήσαις τοῦ τε ἡμετέρου γένους ζώπυρον καὶ τῇ βασιλείᾳ θεοπρεπέστατον ἄγαλμα». Ἄλλὰ σὺ μὲν οὕτως ἔτρεφες καὶ ἀνέτρεφες, καὶ μεγάλας ἐπ' ἐμοὶ τὰς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεις ἐκέκτησο, ἐψεύσθης δὲ τῶν ἐλπίδων. Αὐτὴ τε γὰρ ἠτίμωμαι.... δέδοικα γὰρ μὴ καὶ θηρσὶ βρῶμα προθήσωσιν... ἀλλ' ἐφορώης ἄνωθεν, καὶ παντὶ σθένει τὴν σὴν σῶζις ἀνεψιάν».¹

Ἄν παραδεχτοῦμε λοιπὸν τέτοιες οἰκογενειακὲς τρυφερὲς σκηνὲς μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς χαϊδεμένης του ἀνιψιᾶς μέσα στὸ παλάτι, γιατί θὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἀγάπη τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τὴν ἀδελφή του Ἄννα καὶ τοὺς δισταγμούς του νὰ τὴν δώσει σύζυγο στὸν ἄγριο καὶ διεφθαρμένο Βλαδίμιρο τοῦ Κιέβου, μὲ τὶς 300 παλλακίδες καὶ τὰ τόσα ἐγκλήματα; Ὁ Schlumberger γράφει ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ Βυζαντινὴ ὑπερηφάνεια ὑποφέρει στὴν ἰδέα μιᾶ πορφυρογέννητη νὰ παντρευεῖ ἓνα Σκύθη. Δὲν εἶναι ἀπλούστερο νὰ φανταστοῦμε πὼς μετὰ τὴν ἀποσόβηση τοῦ μεγάλου κινδύνου τῆς στάσεως τοῦ Βάρδα Φωκᾶ, ὅποτε ἡ αὐτοκρατορία εἶχε ὑποστηριχτεῖ ἀπ' τοὺς 6.000 Βαράγκους, πού τοῦ ἔστειλε ὁ Βλαδίμιρος τὸ 986, ὁ Βασίλειος κοιτάει νὰ σώσει τὴν ἀδελφή του ἀπὸ μιᾶ ζωῆ, πού θάταν μιᾶ σκληρὴ καταδίκη; Ἄλλὰ δὲν πέτυχε, γιατί ὁ Βλαδίμιρος μεταχειρίστηκε τὰ μεγάλα μέσα. Τὸ 988 πολιορκήσε, κατέλαβε καὶ λεηλάτησε τὴν ἀκμάζουσα ἑλληνικὴ πόλη Χερσῶνα καὶ ἀπειλήσε τὸν Βασίλειο ὅτι θὰ ἔκανε τὸ ἴδιο καὶ στὴν Πόλη, ἂν ἡ Ἄννα δὲν τοῦ στελνότανε γιὰ σύζυγος. Καὶ καθὼς τὸ λέει μὲ περιέργη εὐλικρίνεια τὸ ρωσικὸ Χρονικὸ τοῦ Νέστορος: «Οἱ αὐτοκράτορες ἀκούσαντες τὴν ἀπειλὴν ταύτην κατελήφθησαν ὑπὸ θλίψεως καὶ φόβου καὶ εὐρέθησαν ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ, διότι αὐτὴ ἡ Ἄννα ἔτρεμεν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ γάμου μετὰ τοῦ Ρώσου εἰδωλολάτρου ἡγεμόνος».

Τοῦ βάζουν λοιπὸν ὡς ὄρο νὰ βαφτιστεῖ αὐτὸς καὶ ὁ λαὸς του, κι' ἀφοῦ ὁ Ρῶσος τὸ παραδέχτηκε, «παρεκάλεσαν τὴν Ἄνναν νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν τοῦ γάμου».² Καὶ πάλι θὰ ποῦμε πὼς ὅσο κι' ἂν οἱ χρονογράφοι παραλλάσσουν καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀμφιβάλλουν, μένει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν στέργει εὐκόλα σὲ μιᾶ τέτοια θυσία τῆς ἀδελφῆς του γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Χρειάστηκε ν' ἀκούσει τὴν καταστροφὴ περιφημῆς ἑλληνικῆς πόλεως, γιὰ νὰ «παρακαλέσει» τὴν Ἄννα νὰ μὴν ἐπιμένει στὴν ἀρνησὴ της.

Ἡ συμπεριφορὰ του μ' αὐτὲς τὶς δυὸ κοπέλλες τῆς οἰκογενειᾶς του μ' ἔκαναν νὰ πιστεύω πὼς ἡ ἀνάκληση τῆς μητέρας του Θεοφανῶς στὸ πα-

¹ Renauld I, σελ. 99.

² Μτφρ. Καρολίδου εἰς τὸν βον Τόμον (σελ. 181) ἱστορίας Παπαρηγοπούλου, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη.

λάτι δική του ἀπαίτηση ἦταν καὶ ὄχι ἰδέα τοῦ Βασιλείου τοῦ Παρακοιμωμένου. Ἴσως ὁ εἰκοσάχρονος πιά νέος νὰ κατάλαβε τὸ δρᾶμα τῆς μητέρας του καὶ μόλις πέθανε ὁ ἀχάριστος ἐραστής, πὺν τὴν εἶχε περιφρονήσει καὶ ἐξορίσει, ὅταν ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου ἦταν μικρός, αὐτὸς τὴν καλεῖ νᾶρθεῖ νὰ ζήσει στὸ παλάτι κοντὰ στὰ παιδιὰ της.¹

Ἄν καὶ βέβαια ἐξ ἄλλου μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ πὺς ὁ Παρακοιμώμενος μὲ αὐτὴν τὴν πράξη, ἂν ἦταν δική του πρωτοβουλία, θέλησε νὰ κολακεύσει τοὺς νεαροὺς ἡγεμόνες καὶ νὰ τοὺς πείσει γιὰ τὴ συμπάθειά του πρὸς τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια.²

Ἄν βάλουμε καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς δυσμένειας τοῦ Παρακοιμωμένου στὸ κεφάλαιο τῶν σχέσεων τοῦ Βασιλείου Β' μὲ τὴν οἰκογένειά του (ξέρομε ὅτι ὁ Παρακοιμώμενος, νόθος γιὸς τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ἦταν μέγας θεῖος τοῦ Βουλγαροκτόνου), θὰ μπορέσουμε ἀπ' τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα νὰ δοῦμε ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίστασι σεβάσθη με κάποιον τρόπο τὸν ἄνθρωπον τῆς οἰκογενείας του. Καὶ ἂν παραδεχτοῦμε αὐτὰ πὺν γράφει ὁ Ψελλός: «ἤχθητο αὐτῷ καὶ παντοδαπὸς ἦν μισῶν καὶ ἀποστρεφόμενος», ὑπάρχει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βασίλειος αἰσθανόταν πὺς ἦταν πιά σὲ ἡλικία νὰ κυβερνήσει τὴ χώρα καὶ δὲν ἤθελε νὰ μείνει ὑπὸ κηδεμονίαν. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον, πὺν ἔγιναν τὰ πράγματα, ἀκολουθῶντας πάντα τὸν ἴδιον Ψελλό, δὲν βρίσκω οὔτε σκληρότητα, οὔτε μνησικακία νὰ δείχνουν, ἀλλ' ἀπεναντίας κάποιον σχετικὸ σεβασμό. Τὸν ἀπομάκρυνε πρῶτα ἀπ' τὰ πράγματα ὀρίζοντας τόπον ἐξορίας κάποιον σημεῖον τοῦ Βοσπόρου (δὲν ξέρομε ποιό), πρᾶγμα πὺν δὲν φαίνεται καὶ τόσο σκληρό. Ἐπειτα κάθισε μόνος του ὁ Βασίλειος νὰ ἐξετάσει καὶ νὰ κρίνει τὸ ἔργον τοῦ Παρακοιμωμένου. Ὅσα βρῆκε χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γιὰ τὸ κράτος τὰ σεβάσθη καὶ οὔτε καταδέχθη νὰ τοὺς δώσει ἄλλη μορφή, γιὰ νὰ φανοῦν τάχα δικά του ἔργα (ἃς προσέξομε τὸ ρῆμα «οὐκ ἠξίου παραποιεῖν»). Ὡς πρὸς τὶς εὐνοίας πρὸς φίλους, ἐξήτασε ἂν τὶς ἄξιζαν. Ἄν ναι, τοὺς τὶς ἄφινε, ἂν ὄχι, ἔκανε πὺς τὶς ἀγνοοῦσε. Εἶχε ὅμως χτίσει στὴν Πόλιν μιὰ πολυτελεστάτη μονὴ ὁ Παρακοιμώμενος καὶ τὴν εἶχε προικίσει μὲ τόσα κεφάλαια, ὥστε ζοῦσε ἀνεξάρτητη. Αὐτὰ δὲν τὰ ἀνέχθη ὁ Βασίλειος. Τοὺς μοναχοὺς τοὺς ἄφησε νὰ μένουν μέσα, ἀλλὰ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ζοῦν εἰς τὸ ἐξῆς ἐργαζόμενοι. Ἀστειεύθη μάλιστα στὴν περίστασι αὐτὴ λέγοντας ὅτι ἡ μονὴ θὰ τοὺς ἦταν τώ-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 416: «ὁς (= ὁ Παρακοιμώμενος) ἅμα τε περιῆλθεν εἰς τοὺς παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ τὸ κράτος, καὶ ἅμα ταχυδρομοὺς ἐκπέμψας ἀγει τῆς αὐτῶν μητέρα ἀπὸ τῆς ὑπερορίας εἰς τὰ βασίλεια». Ὁ Ὑαχίας ὁμοίως (ἴδε ἀνωτέρω. Τόμος Α' σ. 831 καὶ Τόμος Β' 371) ἐπιμένει ὅτι ὁ Βασίλειος Β' ἐκάλεσε τὴν μητέρα του πίσω στὸ παλάτι.

² Ἴδε κατωτέρω (σ. 266), ὅπου ὁ Βασίλειος φαίνεται ὅτι συνεργάζεται μὲ τὴν μητέρα του.

ρα ὄχι «μοναστήριον», ἀλλὰ «φροντιστήριον», γεμάτη φροντίδες δηλ. θὰ γίνονταν ἡ ζωὴ μέσα στὸ ἴδρυμα χωρὶς πόρους. Ὡς πρὸς τὰ πολυτελῆ ἐπιπλα, τοὺς πολύτιμους λίθους (πάνω στὰ λειτουργικὰ σκεύη, φαντάζομαι), τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἄφησε στὸ μοναστήρι τοῦ Παρακοιμωμένου. Ἐὰν σκεφθοῦμε τώρα ὅτι ὁ Παρακοιμώμενος εἶχε καὶ συνωμοτήσῃ κατὰ τοῦ Βασιλείου, θὰ βροῦμε τὰ ἐναντίον του μέτρα ἐπιεικέστατα. Τώρα, ἂν ἡ πολὺ εὐαίσθητη φιλοτιμία τοῦ παλαιοῦ σατράπη τοῦ παλατιοῦ ὑπέφερε τόσο, ὥστε νὰ τὸν φέρει στὸν τάφο, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ καταλογιστεῖ σὰν φοβερὴ ἀπανθρωπία στὸ Βασίλειο. Ἐπεναντίας, ἂν συγκρίνομε τὴν ἐξορία ἢ μᾶλλον τὴν ὑπερορία ἀπ' τὴν Πόλῃ μὲ τὶς ἀτιμωτικὲς πομπές, τὶς τυφλώσεις καὶ τόσα ἄλλα, πού οἱ αὐτοκράτορες ἐπέβαλλαν στοὺς ἐσωτερικοὺς τοὺς ἐχθροὺς, θὰ βροῦμε τὸν Βασίλειο πολὺ ἐπιεικῆ.

Ἄπανθρωπος ;

Εἶναι τώρα ἡ στιγμή νὰ πραγματευθοῦμε τὸ ζήτημα τῶν μεγάλων ἐγκλημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ νεώτεροι κατακρίνουν τὸν Βασίλειο, καὶ νὰ δοῦμε πῶς τὸν κρίνουν οἱ σύγχρονοί του καὶ τέλος νὰ ζητήσομε τὴ δίκαια κρίση. Ἐν πρώτοις κανένας Βυζαντινὸς συγγραφέας δὲν τὸν ἀποκαλεῖ ἄγριο ἢ ἀπάνθρωπο. Εἶναι ἀλήθεια νὰ γελάει κανεὶς μὲ τὴν ἀνθρώπινη κρίση. Οἱ Βυζαντινοὶ κατηγοροῦν σκληρὰ τὸν Βασίλειο, γιὰτὶ δὲν ἀγαποῦσε τοὺς λογίους, γιὰτὶ περιφρονοῦσε τὴν καλλιέργειάν καὶ γιὰτὶ δὲν θέλησε νὰ καταργῆσει τὸ ἀλληλέγγυον σ' ὅλο τὸν βίον, ἀλλ' ὅτι διέταξε τὴν τύφλωση 15.000 ἀνθρώπων, αὐτὸ τὸ διηγοῦνται ἀφηγηματικὰ σὰν τὸ ἀπλούστερο τῶν πραγμάτων. Ἐπιπροσέτι ἡ μάχη τοῦ Κίμβρα Λόγγου ἢ Κλειδίου¹ ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἐλαωκότας τῶν Βουλγάρων, ἀμφὶ τὰς ἰέ, ὡς φασιν, ὄντας χιλιάδας, ἀπετύφλωσε καὶ ἐκάστην ἑκατοντάδα πεπηρωμένων ὑφ' ἐνὸς μονοφθάλμου ὀδηγεῖσθαι κελεύσας εἰς τὸν Σαμουὴλ ἀποπέμπει». Ἐπεταὶ ὁ θάνατος τοῦ Σαμουὴλ χωρὶς κανένα σχόλιο. Μὲ ἄλλες λέξεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ἴδια ξηρότητα καὶ χωρὶς σχόλια, μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ζωναράς 100 χρόνια ἀργότερα τὴν ὁμαδικὴν τύφλωση.² Ὡς πρὸς τὸν Ψελλό, οὔτε τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον λεπτομερῶς περιγράφει οὔτε καὶ τὸ ἐγκλημα ἀναφέρει, αὐτὸς πού κατηγοροῦσε τὸν Βασίλειο γιὰ ἀνθρώπο μὲ μεγάλα μίση, ἐπειδὴ ἔστειλε τὸν Παρακοιμώμενον νὰ ζήσει κάπου στὸ Βόσπορον χωρὶς πλοῦτη. Τὸ νὰ μὴ τὸ εἶχε κάπου διαβάσει τὸ φοβερὸ περιστατικόν, τὸ νὰ μὴν τὸ εἶχε ἀκούσει εἶναι ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον τὸ ἀναφέρει ὁ σύγχρονός του Σκυλίτζης. Πιθανὸν ὅμως καὶ νὰ μὴ τὸ πίστεψε ὁ κακοῦ μὲν χαρακτῆρος, ἀλλ' εὐφρέστατος αὐτὸς Ψελλός. Ὁ Παπαρηγόπουλος ὅμως προσπαθεῖ νὰ τὸ δι-

¹ Κεδρηνός II, σελ. 457.

² Ζωναράς III, σελ. 564.

καιολογήσει λέγοντας — καὶ δικαίως — πὼς ἡ τύφλωση τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου ἦταν κάτι παραδεδεγμένο. Καὶ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ πειστικός, ἀναφέρει σφαγές, πὸν ἔγιναν στὴν πολιτισμένη Εὐρώπη τοῦ 16ου αἰώνα στοὺς θρησκευτικούς πολέμους, ἔγκλημα, πὸν τίποτα δὲν δικαιολογεῖ.¹ Ἄς προσθέσουμε πὼς τύφλωση τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θεωρεῖτο ποινὴ ἑλαφρότερη ἀπ' τὸ θάνατο καὶ ὅτι οἱ ἀκρωτηριασμοὶ στὴν παλαιὰ νομοθεσία θεωροῦνται ἐπιεικῆ καὶ προστατευτικὰ μέτρα. Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ὁμαδικὴ αὐτὴ τύφλωση ὀλόκληρου στρατοῦ παραμένει ἓνα ἀφάνταστο καὶ βαρβαρότατο ἔγκλημα. Ἄς προχωρήσουμε ὅμως.

Ὡς πρὸς ἔμένα δὲν ἀρνοῦμαι ἀπόλυτα τὸ γεγονός· ἓνα μοῦ φαίνεται δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, τὸ ὅτι τυφλώθηκαν συγχρόνως 15.000 καὶ τὸ ὅτι τέτοια φοβερὴ ἐγχείριση σὲ τέτοιον ἀριθμὸ στρατιωτῶν δὲν ἔφερε μολύνσεις, πὸν νὰ μὴν ἀπομείνει ἓνας νὰ παρουσιαστῆ στὸν Σαμουήλ· αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἀκατανόητο.

Ἐξ ἄλλου πὼς ὁ Βασίλειος θὰ ἀπεφάσισε μιὰ γιὰ πάντα νὰ ἐπιβάλει μιὰ ἐντυπωσιακὴ ποινὴ στοὺς Βουλγάρους, ὥστε ἐπὶ τέλους νὰ ἡσυχάσει τὸ κράτος ἀπ' τὶς ἐπιδρομές του καὶ τὶς καταστροφές, πὸν ἐρήμωναν τὸν τόπο, ἤδη ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, χωρὶς σχεδὸν διακοπὴ — αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ θεωρήσουμε βέβαιο.

Τὸ περιστατικὸ τοῦ Κίμβρα Λόγγου δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀπάνθρωπη πράξις, πὸν ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τοῦ Βουλγαροκτόνου. Οἱ μετατοπίσεις πληθυσμῶν, γιὰ νὰ προλαμβάνει ἐπαναστάσεις, δὲν μετριοῦνται πιά· τόσες φορές ἀναφέρονται στὰ παλαιὰ κείμενα. Ἄλλὰ τὸ ἔξης εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ τῶν τρομερῶν περιστάσεων, μέσα στίς ὁποῖες βρισκόνταν ὁ Βασίλειος, καὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιδρῶσε. Τὸ 994 τοῦ ἔφτασε ἡ εἰδηση γιὰ τὴ μεγάλη συμφορὰ τοῦ Μιχαήλ Βούρτζη καὶ τοῦ Λέοντος Μελισσηνοῦ στίς ὄχθες τοῦ Ὁρόντη. Ὁ Μπαγκουτεκίν, ὁ στρατηγὸς τοῦ καλίφη τοῦ Καΐρου κυριαρχοῦσε, δεσπότης ἀναμφισβήτητος, σ' ὅλη τὴ Συρία. Ὁ ἐμίρης τοῦ Χαλεπιοῦ, σύμμαχος τοῦ αὐτοκράτορα, πολιορκημένος ἀπ' τοὺς Αἰγυπτίους στέλνει πρεσβεία στὸν Βασίλειο: «Ἐλα, μεγάλε αὐτοκράτορα τοῦ Ροῦμ, μόνο στὸ ἄκουσμα πὼς πλησιάζεις θὰ φύγει ὁ ἐχθρός. Σκέψου πὼς ἂν πέσει τὸ Χαλέπι πέφτει καὶ ἡ Ἀντιόχεια σὲ λίγο».²

Καὶ ἡ πρεσβεία βρίσκει τὸν Βασίλειο στὴ Βουλγαρία, στὰ πεδία ἐκεῖνα τοῦ πολέμου, πὸν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἡσυχάσουν πρὶν ἀπ' τὰ 1019. Ἦταν πιά Ὁκτώβριος, ἀλλὰ ὁ Βασίλειος δὲν διστάζει, παίρνει μιὰ ἀπ' τὶς αὐθόρμητες ἐκείνες ἀποφάσεις, πὸν μελετήσαμε. Ξέρει τὴν καταστροφὴ τῶν στρατηγῶν του, τρέμει μὴν πέσει τὸ Χαλέπι. Ἄπ' τὴ Βουλγαρία στὴ Συρία φτάνει χωρὶς νὰ πάρει ἀναπνοὴ μέσα στὸ χειμῶνα (994 - 995). Οἱ Ἄρα-

¹ Ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη. Τόμος 5, σελ. 194.

² Sch l u m b e r g e r, Ἐρροπέ II, σελ. 86.

βες χρονογράφοι λένε πὼς ἀπ' τὴν Πόλη ὡς τὸ Χαλέπι, περνώντας τις κλεισοῦρες τοῦ Ταύρου, ἔκανε μόνο δεκαπέντε μέρες, γιατί διέταξε νὰ διαλεχτοῦν μὲ τὴ μεγαλύτερη προσοχὴ 40.000 μουλάρια, ἕνα γιὰ κάθε στρατιώτῃ καὶ τᾶλλα γιὰ τις ἀποσκευές. Ἡ ταχύτητα σάστισε τὸν ἐχθρό. Ἦταν κάτι σὰν αὐτό, πὺ εἶδαμε στὶς ἡμέρες μας, τὰ μηχανοκίνητα στρατεύματα τοῦ Χίτλερ. Τὸ Χαλέπι ἐλευθερώθηκε, οἱ Αἰγύπτιοι σαρώθηκαν ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο στὴν Ἄνω - Συρία, ἀλλὰ μὲ πόσους κόπους! Καὶ τί ἀγωνία γιὰ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ξέρει πὼς εἶχε ἀφήσει τις ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Βουλγάρων χωρὶς τὴ δική του ἀρχηγία καὶ παρουσία! Σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη στιγμή ἄρχισε νὰ παρενοχλεῖται ἀπὸ Βεδουίνους, οἱ ὁποῖοι σκότωναν καὶ λήστευαν τοὺς ἱππεῖς του, πὺ ἦταν δύσκαμπτοι μὲ τὸ βαρὺ τους ὄπλισμό. Τότε διέταξε πάση θυσίᾳ νὰ ζωγρηθοῦν κάμποσοι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πειρατὲς τῆς ἐρήμου. Πράγματι τοῦ ἔφεραν σὲ λίγο καμμιά σαρανταριά ἀπ' αὐτούς. Διέταξε νὰ τοὺς κόψουν καὶ τὰ δυὸ χέρια καὶ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐλευθέρους. Τὴν τύχη αὐτῶν τῶν δυστυχισμένων τὴν μαντεύομε, καθὼς καὶ τὸν τρόπο, πὺ θὰ διαδόθηκε σ' ὄλη τὴ φυλὴ τῶν Βεδουίνων. Ἀποτέλεσμα: ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή γλύτωσε ὁ στρατός του ἀπ' τις ἐπιθέσεις τῶν ἀπελατῶν καὶ ἀφῆθηκε ἀνενόητος νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξιν στὴ Συρία καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὸ Βουλγαρικὸ μέτωπο. Αὐτὴ ἡ τραγικὴ τύχη τῶν σαράντα Βεδουίνων μοῦ ἐπιβάλλει μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴν αἱματηρὴ νίκη τοῦ Κίμβα - Λόγγου. Ὁ Βασίλειος θὰ διέταξε καὶ ἐδῶ κάτι παρόμοιο ὅπως στὴ Συρία: «Τυφλώστε τοὺς πρώτους αἰχμαλώτους, πὺ θὰ συλλάβετε — θὰ εἶπε στοὺς στρατιῶτες του — καὶ ἀφήστε τοὺς ἐλευθέρους». Ἀπ' αὐτοὺς τοὺς αἱματωμένους τυφλοὺς ἄλλοι θὰ βρέθηκαν νεκροὶ στὶς ἐρημιές, ἄλλοι θὰ σύρθηκαν στενάζοντας μέσα στὴ χώρα ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ, καὶ ὄλο θὰ μεγάλωνε ἡ ἀπαίσια φήμη ἐκείνου, πὺ ὀνομάστηκε «Βουλγαροκτόνος»: «Ὅχι μόνο σὲ μᾶς, θᾶλεγαν οἱ τυφλοὶ, ἀλλὰ σὲ πλῆθος κόσμου, σ' ὄλο τὸ στρατό μας αὐτὰ ἔκανε ὁ μέγας τσάρος τῆς Πόλης», καὶ διαδόθηκε ἡ συνολικὴ ἐκτέλεση. Αὐτὸ γύρευε καὶ ὁ Βασίλειος: νὰ παραλύσει τὸ Βουλγαρικὸ λαὸ ἀπ' τὸν τρόπο. Καὶ τὸ κατόρθωσε. Ἡ φήμη καὶ κάποια θλιβερὴ συντροφιὰ τυφλῶν θὰ ἴφτασε ὡς τὸν Σαμουὴλ καὶ δὲν εἶναι βέβαια ἀνάγκη νὰ δεῖ κανεὶς 15.000 τραγικὰ ἀόματα πρόσωπα γιὰ νὰ πάθει συγκοπή.

Ἄλλὰ καὶ μιὰ ἄλλη σκέψιν συνάδει μὲ τὰ προηγούμενα, δηλ. μὲ τὴ σοβαρὴ ἀριθμητικὴ μείωση τῶν τυφλώσεων. Μετὰ τὴ μάχην τοῦ Κίμβα Λόγγου ὁ Βουλγαρικὸς πόλεμος διήρκεσε ἀκόμη 4 χρόνια καὶ μάλιστα καὶ μὲ μιὰ ἦττα ἐνὸς στρατηγοῦ τοῦ Βασιλείου. Πόσο λοιπὸν στρατὸ διέθετε αὐτὸ τὸ μεσαιωνικὸ κρατίδιο, γιὰ νὰ ἔχει χάσει 15.000 ἄνδρες καὶ νὰ κρατεῖ σοβαρὴ ἀντίσταση ἐπὶ χρόνια πάνω στὰ βουνά; Συμπεραίνομε λοιπὸν πὼς μερικὲς δεκάδες τυφλωμένων ἤρκεσαν, ὅπως καὶ στὴ Συρία, γιὰ νὰ δοθεῖ στὴ Βουλγαρία τὰ ἀποφασιστικὸ πλῆγμα.

Καί ἐν τούτοις, γιά νά ἔχομε μιὰ ἀκριβή ιδέα γιά τόν Βουλγαροκτόνο καί γιά νά μὴ τόν μεταβάλομε σέ μεγάλο φιλόανθρωπο, πρέπει νά διεξέλθομε ὅλες του τίς ἀπάνθρωπες πράξεις, τοῦλάχιστον ὅσες καί ὅπως μᾶς τίς μετέδωσαν τὰ παλαιὰ κείμενα. Ὅταν τὸ 992 ὁ κουροπαλάτης καί φίλος τοῦ Βασιλείου Δαυίδ, ὁ ὁποῖος δολοφονήθηκε ἀπ' τοὺς ἀριστοκράτες τῆς χώρας του, τὸν ἄφησε κληρονόμο ὅλης τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, ὁ Βασίλειος, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν κληρονομία, τιμώρησε παραδειγματικὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰλαρίωνα καί τοὺς τιτουλοῦχοι, πού εἶχαν λάβει μέρος στὸ φόνο. Μιὰ βαρεῖα πέτρα τοὺς ἔδωσαν στὸ λαιμὸ καί τοὺς ἔριξαν στὴ θάλασσα.¹ Αὐτὴ ὅμως δὲν εἶναι ἀπ' τίς σκληρότερες θανατικὲς ποινές. Ἄγριο τέλος ἔχει ἕνα ἄλλο περιστατικό: ἡ στάσις δύο στρατηγῶν. Ὁ Νικηφόρος Φωκάς, γιὸς τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου Βάρδα, πού τόσο εἶχε φέρει σὲ κίνδυνο τοὺς δύο τότε νεαρότατους βασιλεῖς, καί ὁ Νικηφόρος Ξιφίας, ἕνας ἀπ' τοὺς λαμπρότερους στρατηγούς τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου, ἐπαναστατοῦν στὴν Καππαδοκία κατὰ τοῦ γέροντα πιά Βασιλείου τὸ 1022. Ὁ αὐτοκράτορας βρισκόνταν ἐκεῖνη τὴ στιγμή στὴν Τραπεζοῦντα, γιά νά τακτοποιήσει τὴν κληρονομία τοῦ κουροπαλάτη Δαυίδ. Εἶχε νικήσει τὸν ἀνιψιὸ τοῦ Δαυίδ Κρόρκι (ἢ Γιώργη), βασιλίσκο τῆς Ἀβασγίας,² καί εἶχε ξεκινήσει μὲ τὸ στρατό του ἀπ' τὴν Τραπεζοῦντα μὲ κατεύθυνση τὸν Κιύκασο, ὅταν βρέθηκαν ὅλοι σὲ κίνδυνο. Στὰ νῶτα τοὺς ὅλη ἡ Ἀνατολὴ συνωμοτοῦσε ἐναντίον τοὺς καί κατὰ μέτωπον ὁ ἄρχοντας τῆς Ἀβασγίας, πού δῆθεν ἔκλεινε συνθήκη μὲ τὸν αὐτοκράτορα, πραγματικὰ προσπαθοῦσε νά τὸν τραβήξει στὰ δικά του ἐδάφη, μέσα στὰ βουνά, γιά νά τὸν δολοφονήσει. Μεγάλη ταραχὴ κατεῖχε τὸ στρατόπεδο, λείει ὁ Σκυλίτζης. Εὐτυχῶς μεταξὺ τῶν δύο ἐπαναστατῶν παρουσιάστηκε διαφωνία καί προδοσία: ὁ Ξιφίας δολοφονεῖ τὸν Φωκά. Κατὰ μέγα μέρος διαλύεται ὁ στρατὸς τῶν συνωμοτῶν καί ὁ Ξιφίας συλλαμβάνεται. Ἄλλ' ὁ Βασίλειος θυμᾶται τίς μέρες, πού ὁ Ξιφίας πολεμοῦσε δίπλα του στὴ Βουλγαρία, καί ἡ ποινὴ δὲν εἶναι σκληρὴ. Ὁ στρατηγὸς θά ζήσει ἀπὸ δῶ καί πέρα σὰ μοναχὸς στὴ νῆσο Ἀντιγόνη. Ὁ Κρόρκι ὅμως τῆς Ἀβασγίας δὲν παραδίδεται, ἀλλὰ μὲ ἀκροβολισμοὺς τοῦ ἱππικοῦ του προσπαθεῖ νά ἐλκύσει τὸν αὐτοκράτορα σὲ ἐνέδρα. Ἐπὶ τέλους δίδεται μάχη καί ὁ Βασίλειος νικᾷ. Τότε ὑπόσχεται χρηματικὴ ἀμοιβὴ σὲ κάθε στρατιώτη, πού θά τοῦ φερονε κεφάλια Γεωργιανῶν ἱππέων. Καί στήνονται ἀπ' τὰ κεφάλια ἀπαίσιοι σωροὶ κατὰ μῆκος τῆς δημοσιᾶς, γιά νά φοβηθοῦν πιά οἱ ἀνυπότακτοι αὐτοὶ ἄνθρωποι καί νά μὴν ξαναεπαναστατήσουν.³ Ὁ μεγάλος βασιλέας, πού ἦταν πιά 66 ἐτῶν καί πού στὴν τελευταία του αὐτὴν ἐκστρατεία εἶχε πάλι νά νικήσει

¹ Sch l u m b e r g e r, Ἐρπρέε II, σελ. 195.

² Κεδρηνὸς II, σελ. 477.

³ Sch l u m b e r g e r, Ἐρπρέε II, σελ. 528.

στάσεις καὶ προδοσίες, δὲν ξέρω ἂν πρέπει νὰ κριθεῖ πολὺ αὐστηρὰ γιὰ τὰ τρομακτικὰ αὐτὰ τρόπαια.

Νομίζω ὅτι τώρα, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἶδαμε, ἔχομε τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσουμε τὰ γεγονότα ὑπὸ ἄλλο φῶς. Ἄν ἀναλογιστοῦμε πόσα δυσάρεστα συνέβηκαν σ' αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα, ποὺ δὲν γνώρισε παρὰ κακοδαιμονίες καὶ κατώρθωσε μὲ τὴν ἐνεργητικότητά του νὰ τὶς μετατρέψει ὅλες σὲ εὐδαιμονίες γιὰ τὸ κράτος κρατώντας γιὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸν πόνο καὶ τοὺς κόπους, τότε θὰ μᾶς φανεῖ δίκαιος καὶ μάλιστα συχνὰ ἔτοιμος νὰ συγχωρήσει.

Δίκαιος καὶ ἀμνησίκακος

Αὐτὸν τὸν Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας τὸν συγχώρησε, μ' ὅλο πού, ὅταν ὁ Βασίλειος πιά ἦταν ἕνας ἀσπρόμαλλος στρατιώτης, αὐτὸς τὸν εἶχε φέρεи στὰ πρόθυρα τῆς καταστροφῆς. Μὰ θὰ συλλογίστηκε, φαίνεται, ὁ Βασίλειος πὼς ὁ νεαρὸς βασιλίσκος εἶχε κι' ἕνα δίκιο· ἀκτῆμονα σχεδόν, χωρὶς νὰ φταίει, τὸν ἄφινε ἢ διαθήκη τοῦ θείου του. Γι' αὐτό, καθὼς φαίνεται, ὁ μεγάλος του ἀντίπαλος τοῦ ἴδωσε κάποιες μικροῖδιοκτησίες, ἐκτάσεις καὶ μικρὰ χωρὰ στὸ βάθος τῆς Ἰβηρίας καὶ πῆρε μόνο ὀμιχρὸ, φοβούμενος πάντα νέα ἀποστασία, τὸ μικρὸ του γιό, ἡλικίας μόλις τριῶν ἐτῶν.

Κατανόηση βέβαια μαρτυρεῖ πάλι ἡ συγγνώμη τοῦ αὐτοκράτορα, ὅταν ἀμέριστη σβύνει τὰ παίσιματα τῶν ἐνόχων. Παράδειγμα ἐκείνοι οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, ποὺ τὸν εἶχαν κατακουράσει μὲ τὶς ἀποστασίες τους, γι' αὐτό, ὅταν τοὺς συνέλαβε μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Φωκά, σχεδίαζε νὰ τοὺς πομπεύσει μέσα στὴν ἀγορὰ χωρὶς νὰ τοὺς σκοτώσει, ἀλλὰ θὰ τελείωνε πιά γι' αὐτοὺς κάθε στρατιωτικὴ ἢ ἄλλη σταδιοδρομία. Τότε ὁ ἕνας, ὁ Θεόγνωστος, ἀγρίεψε κ' ἐξεστόμισε κατὰ τῶν βασιλέων, ποὺ ἦταν παρόντες, ὕβρεις καὶ χλευασμούς. Ὁ ἀδελφός του Λέων τὸν παρακαλεῖ νὰ σωπάσει, ἀλλ' αὐτὸς ἐξακολουθεῖ τὸν καθικετεύει μὲ δάκρυα κι' αὐτὸς τόσο χειρότερες ἀπρέπειες ξεφωνίζει, ὡς ποὺ ὁ Λέων σηκώνει τὸ μαστίγιό του καὶ κτυπᾷ τὸν ἀδελφό του. Ὁ Βασίλειος, ποὺ ὡς τότε σώπαινε κ' ἐκοίταζε, εἶπε: «Δῆτε, φίλοι μου, ἀπὸ ἕνα ξύλο καὶ σταυρὸς μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ φιαρίκι». Καὶ διέταξε ὁ Λέων νὰ μὴ πομπευθεῖ, ἀλλὰ ν' ἀφεθεῖ ἐλεύθερος. Ξέρομε πὼς ἀργότερα ὁ Βασίλειος ἐμπιστεύθηκε στὸν πρῶν στασιαστὴ τὴν ἀρχηγία σπουδαίων στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Καὶ τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὴ συγγνώμη, ποὺ ἔδωσε ἀκέραια καὶ δαψιλῆ στὸν τόσον ἐπικίνδυνο Βάρδα Σκληρό, ὅταν ἦλθε νὰ παραδοθεῖ. Εὐτυχῶς αὐτὴ ἡ σκηνὴ εἶναι ἀπ' τὶς λίγες, ποὺ οἱ χρονογράφοι θέλησαν νὰ μᾶς ἀναπαραστήσουν. Μιλῆσαμε ἤδη γιὰ τὰ κόκκινα πέδιλα, ἀλλὰ ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Σκυλίτζης μᾶς λένε ἀκόμη πὼς ὁ Βασίλειος πρότεινε τὴ συμφιλίωση καὶ ὅτι ὁ Σκληρὸς ξεκίνησε γιὰ τὴ βασιλικὴ σκηνή, ἀλλ' ὅτι στὴ διαδρομὴ «ἐ-

πλήγη ἀπὸ ἄροσιν» καὶ προχωροῦσε ἀργὰ ὀδηγημένος ἀπὸ ἄλλους. Καὶ λέει τότε ὁ βασιλεὺς, ὁμολογώντας σὲ αὐθόρμητη γλώσσα τὰ ὅσα εἶχε τραβήξει· αὐτὸς ποὺ «ἐφοβούμην καὶ ἔτρεμον, χειραγωγούμενος ἔρχεται». Ὁ Ψελλὸς προσθέτει πὼς σηκώθηκε καὶ τὸν φίλησε τὸν πρῶν στασιαστή, ἦπιε ἀπ' τὸ ἴδιο ποτήρι, γιὰ νὰ δείξει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὸν δηλητηριάσει, καὶ ὅταν ὁ ἄλλος αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀποστασίαν, ὁ Βασιλεὺς τὸν διέκοψε λέγοντας πὼς ὅ,τι ἔγινε ἔγινε καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ θλιβερὰ ἦσαν καμώματα τοῦ Σατανᾶ. Τώρα ἐκεῖνο, ποὺ θὰ μπορούσε ὁ Σκληρὸς νὰ κάνει γι' αὐτόν, θάταν νὰ τὸν συμβουλεύσει πὼς νὰ προλαμβάνει τέτοιαι στάσεις στὸ στρατό. Κολακευμένος ὁ Σκληρὸς ἐκφράζει καθαρὰ ὅ,τι σκέπτεται· κανεὶς ποτὲ στρατηγὸς νὰ μὴν ἀποκτᾷ μεγάλη ἰσχύ οὔτε νὰ ἔχει ὑπέρογκη περιουσία. Ἐν τὴν ἔχει, τὸ κράτος νὰ τὸν κουράζει, νὰ τὸν ἐξαντλεῖ μὲ παρενοχλήσεις καὶ φόρους τόσο, ποῦ, ἀπασχολημένος μὲ τὰ ἰδιωτικά του ζητήματα, νὰ μὴ σκέπτεται πὼς νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχή. Καί, προσοχή· οἰκειότητα μεγάλη μὲ κανένα καὶ γυναῖκα νὰ μὴ μπεῖ ποτὲ στὸ παλάτι. Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς αὐτὰ ὅλα συμφωνοῦν τόσο μὲ τὴν κατόπιν συμπεριφορὰ τοῦ Βασιλείου, ὥστε νὰ φοβᾶται κανεὶς μὴν εἶναι ἐφευρέσεις τοῦ Ψελλοῦ μετὰ τὰ γεγονότα.

Ἄς προσέξομε τώρα τὸν βασιλεῦσιν ἐν τῇ συμπεριφορᾷ του μὲ αὐτοὺς ποὺ παραβαίνουν τοὺς νόμους. Ὁ Εὐστάθιος Μαλεῖνος ἦταν ἓνας ἀριστοκράτης ἰσχυρὸς, μὲ ἀπέραντα κτήματα ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Στὸ κάστρο του τὸ Χαρσιανὸν εἶχαν ὀρκοιστεῖ οἱ συνωμότες καὶ εἶχαν στέψῃ τὸν Φωκᾶ βασιλεῦσιν.¹ Βρισκόμαστε τώρα στὸ 1001. Τότε, τὸ 987, εἶχε ἀμνηστευθεῖ ὁ Μαλεῖνος. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Βασιλεὺς, τὸ 996, εἶχε δημοσιεύσει τὴν περίφημὴν του νεαρά. Καθαρότατα καὶ λεπτομερειακὰ ἐκφράζει ὁ Βασιλεὺς τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν πλεονεξία τῶν δυνατῶν. Τοὺς εἶδα ἀπὸ κοντὰ στὶς ἐκστρατεῖαι μου, γράφει, ποὺ οἰκειοποιήθηκαν ἀπέραντες κτήσεις καὶ ρίχνουν ἐντὸς ἀθλιότητα τοὺς χωρικοὺς. Ὅποια κτήματα ἀποκτήθηκαν ἀπὸ ἀριστοκράτη ἀπὸ 100 ἐτῶν κ' ἐδῶ, πρέπει ν' ἀποδοθοῦν στοὺς πρῶν ἰδιοκτῆται καὶ χωρὶς νὰ ζητηθεῖ ἀποζημίωσις γιὰ ὅσα τυχὸν εἶχαν ἔξοδευτεῖ ἐν τῷ μεταξύ γιὰ καλλιέργεια ἢ ὅ,τι ἄλλο. Καὶ ὅμως τὸ 1001, ὅταν γύριζε ὁ Βασιλεὺς ἀπ' τὴν πρώτη ἐκστρατεία ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ, ὁ Μαλεῖνος νόμισε φαίνεται ἐπιτήδειο νὰ δεχθεῖ τὸ βασιλεῦσιν νομοθέτη ἐν τῇ κτήματά του καὶ νὰ τοῦ προσφέρει, σ' αὐτόν καὶ σ' ὅλο τὸ στρατεύμα, μεγαλοπρεπῆ φιλοξενία. Βέβαια ἓνας ἄλλος μονάρχης θὰ μπορούσε νὰ μεταβάλλῃ τὴν φιλοξενία σὲ καταστροφὴ, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ ἐκτάσεις, ποὺ ἦταν ἐν τῇ χέρια τοῦ Μαλεῖνοῦ κατεῖχοντο ἀκόμη, παρὰ τὴν νεαρά τοῦ 996. Ἐδῶ μπορούμε ν' ἀναπολήσομε δυὸ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, ποὺ ἐντελῶς ἀλλοιώτικα φέρθηκαν σὲ παρό-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 438.

μοιες περιστάσεις. Ὁ μὲν Λουδοβίκος ΙΑ' ἔκλεινε τοὺς μεγάλους φρουδάρχες μέσα σὲ κλουβιά καὶ τοὺς ἄφινε κεῖ μέσα νὰ πεθάνουν, ὡς πού νὰ κληρονομήσει τὰ κτήματά τους, ὁ δὲ Λουδοβίκος ΙΔ' τὸν ὑπουργὸ τῶν οἰκονομικῶν Ν. Fouquet, πού χάρη στὰ πλούτη, ποῦχε συναῖξει ἀπ' τὸ ὑπουργημά του, ἔδωσε στὸν βασιλέα μιὰ τέτοια γιορτὴ στὸ παλάτι του στὸ Vaux, πού ὑπερέβαλε τῇ μεγαλοπρέπεια τῶν βασιλικῶν ὑποδοχῶν, διέταξε νὰ συλληφθεῖ σὰν καταχραστὴς καὶ νὰ καταδικασθεῖ σὲ ἰσόβια δεσμὰ. Καὶ ὅμως ὁ Fouquet δὲν παρέβαινε κανένα νόμο καὶ πρὶν νὰ φτάσει στὴν εὐμάρεια, πού ἔφτασε, μποροῦσε νὰ ἔχε ἐλεγχθεῖ ἀπ' τὸ κράτος. Ὁ Βασίλειος φέρεται ἐντελῶς ἀλλοιωτικά, ἴσως γιὰ τὸν ὅτι δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, πού εἶχαν γεννηθεῖ μεταξύ τους, δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ συλλάβει τὸν Μαλεῖνο. Τὸν προσκαλεῖ λοιπὸν νὰ ῥθει μαζί του στὴν Πόλη· ἐκεῖ τὸν ὑποδέχεται κι' αὐτὸς μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ, ἂν καὶ τοῦ παρέχει ζωὴ πολυτελῆ, δὲν τοῦ ἐπιτρέπει ποτὲ νὰ ἐπανέλθει στὸ Χαρσιανόν, στὸ μεγάλο κτῆμα στὴν Καππαδοκία, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις μένει ἰδιοκτησία τοῦ Μαλεῖνου. Μόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἰδιοκτήτη, πού συνέβη στὴν Πόλη, δημεύεται τὸ κτῆμα.¹

Σ' ἓναν μόνον ὑπερήφανη καὶ βαρεῖα πέφτει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Βασιλείου. Ὅταν τέλειωσε τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐγκαταστάθηκε γιὰ λίγο καιρὸ στὴ Διάβολη² κ' ἐκεῖ δέχεται ὄσους θέλουν νὰ παραδοθοῦν. Μιὰ νύχτα ἔρχεται νὰ παραδοθεῖ κ' ἓνας, πού τὸν ἀναζητοῦσαν παντοῦ καὶ πού κρύβονταν στὰ βουνά, γιὰ τὸ χρόνια εἶχε τυραννήσει τὸν Βασίλειο πότε αὐτομολῶντας πρὸς αὐτὸν καὶ πότε καταφεύγοντας στὰ βουλγαρικά στρατόπεδα. Σὰν χτύπησε τὴν πύλη τοῦ κάστρου κ' εἶπε τὸ ὄνομά του «Νικολίτσης», ὁ βασιλεὺς δὲν θέλησε οὔτε κἂν νὰ τὸν δεῖ· τόση ἦταν ἡ ἀηδία του γι' αὐτόν. Διέταξε νὰ μεταφερθεῖ ὑπὸ φρουρὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκτοτε δὲν μαθαίνομε τί ἀπέγινε ὁ ἀδιόρθωτος προδότης.

Ἀνεξιθρησκος

Γεμάτος κατανόηση καὶ ἀνεξιθρησκεία παρουσιάζεται ὁ Βασίλειος στὸ ζήτημα τῆς αἰώνιας διαμάχης μεταξύ Ἀρμενίων μονοφυσιτῶν καὶ τῶν δικῶν του ὀρθοδόξων. Ὅταν τὸ ἔτος 1000 ξεκίνησε ὁ αὐτοκράτορας, γιὰ νὰ πάει νὰ παραλάβει στὴν Ἀρμενία τὶς κτήσεις, πού τοῦ ἄφησε κληρονομία ὁ βασιλεὺς Δαβίδ, καὶ πλησίαζε μὲ τὸ στρατό του στὴ Μελιπινή, βγήκαν οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ λάβαρα τους νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν ἐπίσημο ξένο.³ Κι' αὐτὸς μὴ λαμβάνοντας καθόλου ὑπ' ὄψει πῶς μποροῦσε νὰ κρίνει τὴν πράξη του ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς τοὺς ἔδωσε κάθε ἐλευθερία νὰ ἱεροουργοῦν, νὰ πιστεῦ-

¹ Idem, σελ. 448.

² Κοντὰ στὴν Πρέσπα. Κεδρηνὸς II, σελ. 469.

³ S c h l u m b e r g e r, Ἐρροπέ II, σελ. 172.

ουν σύμφωνα μέ τή συνείδησή τους καί νά καλοῦν τοὺς πιστοὺς μέ τὰ σήμανträ τους στήν προσευχή, ὅποτε καί ὅπως ἤθελαν. Διέταξε δηλαδή νά μὴ τυραννοῦνται πιά αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μέ ἀπαγορεύσεις παντὸς εἶδους ἀπ' τὴν ἐπίσημη ἐκκλησία τοῦ κράτους. Τέτοια ἀπόφαση, παρμένη μέ μιᾶς, ἦταν καταπληκτικὴ ἐλευθερογνωμία γιά ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ ὁ Βασίλειος δείχνει πὼς εἶναι μεγάλος κυβερνήτης, ποὺ κατανοεῖ ὅλους τοὺς ὑπηκόους του καὶ δὲν θέλει νά διατηρεῖ μίση βασισμένα σὲ μονόπλευρες ἀντιλήψεις.¹

Βασιλικὴ ἐπιείκεια

Ἄλλὰ ἡ καλοκάγαθη ἐπιείκεια τοῦ Βασιλείου ἐκφράζεται μέ χίλιους τρόπους καὶ ὑπὲρ ἀπείρων ἐχθρῶν μετὰ τὸ 1019 στή Βουλγαρία, ὅπου, ἐγκατεστημένος σ' ἓνα κάστρο, καθὼς τὸ εἶπαμε, ἄλλο δὲν θέλει παρὰ νά τοῦ ζητοῦν ὅλοι συγγνώμη, ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Βουλγάρων, κι' αὐτὸς νά συγχωρεῖ καὶ νά προσφέρει αὐλικούς τίτλους. Ὡς καὶ ὁ Ch. Diehl στὸν τόμο *Le Monde oriental*,² αὐτὸς ποὺ ἐπίσης σκληρά, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροὶ ἱστορικοὶ, ἐκφράζεται γιά τὸν Βασίλειο, ἐπειδὴ ἀμαθῆ καὶ ἄξεστο τὸν εἶπαν οἱ παλιοὶ χρονογράφοι, ἀναγκάζεται νά γράψει τὴν ἐξῆς φράση : «Μὲ ἀξιοσημείωτο πνεῦμα καλωσύνης καὶ ἀμνησικακίας προσπάθησε ὁ Βασίλειος νά κερδίσει τὴ συμπάθεια τῶν νικημένων». Στὴν Ἀχρίδα, ποὺ ἐγκαθίσταται, βγαίνει καὶ κάθεται στὶς ἐπάλλξεις τῶν τειχῶν καὶ δέχεται τὴ Μαρία, γυναίκα τοῦ τσάρου Ἰωάννου, ποὺ εἶχε σκοτωθεῖ, καὶ μαζί της μεγάλο ἀριθμὸ μικρῶν πριγκίπων, ἂν καὶ τρεῖς γιοὶ της εἶχαν φύγει στὰ ὄρη κ' ἐπολεμοῦσαν ἀκόμη τοὺς στρατιῶτες τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὸν ὅλο τὸν κόσμο τὸν δέχεται «ἠπίως καὶ φιλοφρόνως», καθὼς λένε ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνός.³ Καὶ τὴν Μαρία μάλιστα φαίνεται νά τὴν τιμᾶ ἐντελῶς ἰδιαίτερα, γιὰ τὴν Καστοριά ὅταν πῆγε, τὴν εἶχε μέσα στὴ σκηνή του. Τότε ἔτυχε νά τοῦ παραδοθοῦν καὶ δυὸ κόρες τοῦ Σαμουήλ. Τὸν ἀδελφό τους Γαβριήλ - Ρωμανὸ τὸν εἶχε σκοτώσει, γιά νά βασιλεύσει ὁ Ἰωάννης, ὁ σύζυγος τῆς Μαρίας. Μόλις οἱ βασιλοπούλες εἶδαν τὴ χήρα τοῦ δολοφόνου, ὄρμουν νά τὴν κτυπήσουν, ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ ἴδιος μπαίνει στὴ μέση καὶ τὶς συγκρατεῖ. Ἡ Μαρία πῆρε ἀργότερα τὸν τίτλο ζωστή. Ἄλλὰ μήπως μόνον αὐτὴ ; Πρὸς τί νά τοὺς ἀπαριθμήσομε ὅλους, ποὺ πῆραν τίτλους ; Οἱ μεγιστᾶνες τῆς βουλγαρικῆς αὐλῆς καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στολιζόνταν τώρα μέ τὶς ἐντυπωσιακῆς προσωνυμίες «πατρίκιοι», «ἀνθύπατοι», «πραιπόσιτοι», «μάγιστροι» κλπ. Καὶ κάτι πολὺ πιὸ ἀνθρώπινο κάνει ὁ Βασίλειος' μερικοὺς

¹ Μήπως κατόπιν αὐτοῦ τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Πατριάρχης θέλησε νά ἀπαγορεύσει τὴν εἴσοδο τοῦ Βασιλείου στήν Ἁγία Σοφία ; (*Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 250).

² *Histoire générale publiée sous la direction de G. Glotz, 1936, σελ. 480.*

³ Κεδρηνός II, σελ. 469, 474, 459.

Βουλγάρους πολεμάρχους, πού βλέπει πολύ θλιμμένους γιά τή συμφορά τους, προσπαθεῖ νά τοὺς παρηγορήσει «λόγοις ἐπεικέσι καὶ φιλανθρωποῖς παραμυθησάμενος» λέγει ὁ χρονογράφος καὶ μᾶς κάνει νά λυπούμεθα, πού δὲν ἔλαβε τὸν κόπο νά μᾶς πει ποιά ἦταν αὐτὰ τὰ λόγια, πού βρῆκε νά πει τέτοιες ὥρες ὁ μέγας κατακτητὴς στοὺς ὑποταγμένους Βουλγάρους φυλάρχους τῶν βουνῶν.

Ἔλα αὐτὰ τὰ ἄλλα περιστατικά μποροῦμε νά τὰ χαρακτηρίσουμε σὰν πολιτικὴ ἐπιτήδεια κατακτητῆ, πού θέλει ν' ἀφομοιώσει τὸν κατακτημένο λαό. Ἄλλ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο, ὅπου ὑπάρχει κάτι παραπάνω, αὐτὸ τὸ κάτι, ὅπου μιλεῖ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, δὲν μποροῦμε νά τὸ κατατάξουμε ἀπλῶς στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν ἐπιτηδειότητά του στὸ νά κερδίζει τοὺς κατακτημένους, εἶναι κάτι βαθύτερο, πού πηγάζει ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικὸ πλούσιο κόσμο.¹

Τὸ ἴδιο θὰ λέγαμε καὶ γιά κάποια ἄλλα λόγια τοῦ Βουλγαροκτόνου, πού αὐτὰ εὐτυχῶς μᾶς τὰ μεταδίδει ὁ Ψελλός, λεγμένα σὲ ἐπίσης κρίσιμες στιγμές. Μὲ ἀκρίβεια ὁ βασιλεὺς προετοίμαζε καὶ παρέτασσε τὸ στρατό του. Αὐτὸ ἐρέθιζε τοὺς στρατιῶτες του καὶ συνέβηκε τὴ στιγμὴ, πού τοὺς ἐπιθεωροῦσε, λίγα λεπτά πρὶν ἀρχίσει ἡ σύρραξη, νά τοῦ ἐπιτεθοῦν μὲ ὕβρεις καὶ ἀναίδεια. Κι' αὐτὸς τὰ δεχότανε ὅλα αὐτὰ μὲ ψυχραιμία, κατόρθωνε ἀκόμη καὶ νά χαμογεᾶ, γιὰτὶ καταλάβαινε τὸν ἐκνευρισμὸ τῶν δυστυχισμένων αὐτῶν ἀνθρώπων, γιά τοὺς ὁποίους οἱ μάχες δὲν ἔπαιρναν τέλος. Ἄπαντοῦσε μὲ καλωσύνη πῶς μόνο μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μὲ μάχες δηλαδὴ καλὰ μελετημένες, θὰ κατόρθωναν νά βάλουν ἓνα τέρμα σ' αὐτοὺς τοὺς αἰώνιους πολέμους.² Ἄν συλλογιστοῦμε τὴν ἐποχὴ καὶ τὴν ἀντίληψη, πού ἓνας Βυζαντινὸς βασιλεὺς εἶχε γιά τὸ ἄτομό του, θὰ καταλάβουμε καὶ πόσο ἀγαποῦσε αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος τοὺς στρατιῶτες του καὶ πόσο μποροῦσε νά μπεῖ στὴ θέση τους καὶ νά τοὺς κατανοήσει. Καὶ ὁ Ψελλός εὐφυσέτατα συμπληρώνει : «Ἄπεμέριζε δὲ τὸ ἑαυτοῦ ἦθος καὶ κατάλληλον ἐδίδου καιροῖς τε μαχίμοις καὶ εἰρηναῖς καταστάσεσι, ... πανουργότερος μὲν ἐν πολέμοις ἦν, ἐν δὲ εἰρήνῃ βασιλικώτερος».

Θρησκευεται ;

Μήπως λοιπὸν ταιριάζει τώρα νά ρωτηθοῦμε ἂν ὁ Βασίλειος ἦταν μιὰ εὐσεβὴς θρησκευομένη ψυχὴ κι' ἀπ' τὰ χριστιανικὰ διδάγματα ἐμπνευσμένους ἔμπαινε στοῦ δυστυχισμένου τὴ θέση κ' ἔβρισκε τὸ βάλαμο στὸν πόνο του; Ἡ ἀπάντηση δὲν μᾶς δίνεται οὔτε μὲ μιὰ λέξη οὔτε μὲ μιὰ φράση δυστυχῶς.

¹ Πάνω ἀπ' τὴ λίμνη Πρέσπα κτίζει ὁ Βασίλειος ἓνα φρούριο, γιά νά ἐξασφαλίσει τὴν τάξη στὶς κατακτημένες ἐπαρχίες. Τὸ φρούριο αὐτὸ τὸ ὀνόμασε Β α - σ ι λ ί δ α. Τί νά πιστέψουμε; Τάχα ἔφταναν οἱ φιλοφρονήσεις του πρὸς τὴ Μαρία ὡς τὸ σημεῖο πρὸς τιμὴν της νά ὀνομάσει «Βασίλισσα» τὸ νεόκτιστο κάστρο; Πάντως ὁ χρονογράφος δὲν μᾶς ἐξηγεῖ τὴν ἐπωνυμία αὐτή.

² Ἐκδ. R e n a u l d I, σελ. 21.

Ὅπως συχνά συμβαίνει μὲ ἀνώτερες ψυχές, πού φτάνουν στά χέρια πολλῶν καί διαφόρων ἀφηγητῶν, ἢ ὁ καθένας δίνει στόν ἥρωα τὸ περιεχόμενο τῆς δικῆς του ψυχῆς, ταπεινῆς ἢ ἀνώτερης, ἢ ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα ὅπως τὰ ξέρεῖ ἢ ὅπως τὰ φαντάζεται, χωρὶς ν' ἀπασχολεῖται ἀν ἀπεικόνισε ἔτσι μιὰ καθωρισμένη προσωπικότητα.

Ὁ Κεδρηνὸς π.χ. πολὺ ἀπλούστερα καί φυσικότερα μᾶς παρουσιάζει τὸ θάνατο τοῦ Βάρδα Φωκᾶ ἀπ' ὅ,τι τὸν θέλει ὁ Ψελλός· οὔτε εἰκόνισμα κρατεῖ στήν ἀγκαλιά του ὁ Βασίλειος οὔτε κοιτᾷ ἀκατάπαυστα τὸ στασιαστή, πρᾶγμα πού θὰ μᾶς ἔδειχνε ἓνα εἶδος πολεμιστῆ ἱερωμένου, ἀλλὰ μᾶς λέει πὼς ἀπλούστατα ἐκείνη τῇ στιγμῇ οἱ δυὸ αὐτοκράτορες ἀδελφοὶ ἐπιθεωροῦσαν τὸ στρατό τους.¹ Μετὰ τὴν ἤττα ὁμοῦ τῶν στασιαστῶν ὁ Βασίλειος, μᾶς λέει ξηρὰ ὁ Κεδρηνός, κατεβαίνει στὴ Θεσσαλονίκη «ἀποδώσων τὰ εὐχαριστήρια». Εὐτυχῶς ὁ «Βίος» ἢ Πανηγυρικὸς τοῦ ἀγίου Φωτίου μᾶς ἔσωσε ἓνα ὥραϊο ἐπεισόδιο, πού διαπιστώνει καί τοῦ Ρωμανοῦ Β' τὴν εὐσέβεια καί τοῦ Βασιλείου. Ὁ Ρωμανός, θαυμαστῆς τοῦ Βλασίου, ὀνομαστοῦ μοναχοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν κάλεσε νὰ βαπτίσει τὸ πρῶτο του παιδί, τὸ νεογέννητο Βασίλειο. Ὁ Βλάσιος εἶχε φέρεῖ μαζί του ἓνα νέο μοναχό, πού τὸν καθοδηγοῦσε στὴν πνευματικὴ ζωὴ καί πού ἔγινε ἔπειτα ὁ ἅγιος Φώτιος. Τὸ νεοφώτιστο γύρισε στὸ παλάτι στά χέρια τοῦ Φωτίου. Ὅταν χρόνια κατόπιν, λέει ὁ «Βίος», ὁ Βασίλειος Β', ἀπελπισμένος ἀπ' τὴν ἀντίσταση τῶν Βουλγάρων, πῆγε στὴ Θεσσαλονίκη νὰ παρακαλέσει τὸν ἅγιο Δημήτριο νὰ τὸν βοηθήσει, ρώτησε τί εἶχαν γίνῃ οἱ δυὸ μοναχοί. Ὁ Βλάσιος εἶχε πρὸ πολλοῦ πεθάνει, ἀλλ' ὁ Φώτιος ζοῦσε καί οἱ δυὸ ἄντρες ξαναβρέθηκαν γεμάτοι συγκίνηση. Ἐκτοτε ὁ Φώτιος δὲν ἐγκατέλειψε τὸν Βασίλειο. Στὶς βουλγαρικὰς ἐκστρατεῖες πολεμοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μὲ τὸ σπαθὶ καί ὁ Φώτιος μὲ τὶς προσευχές. Κι' ὅταν τέλειωσε ὁ πόλεμος καί ἡ ἐπανάσταση τῶν Βουλγάρων καταβλήθηκε, γύρισαν οἱ δυὸ φίλοι στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Βουλγαροκτόνος ἔγραψε ἓνα χρυσόβουλλο καί τὸ ὑπέγραψε μὲ κιννάβαρι, ὅπου ἐκήρυσσε πὼς ὁ ἅγιος Φώτιος στὸ πλευρό του εἶχε συντελέσει στὴ νίκη.² Ὡστε πολλὰ θὰ εἶχαν καί γιὰ τὴν εὐσέβειά του ἀκόμη νὰ μᾶς ποῦν οἱ χρονογράφοι, ἀν δὲν ἐπέμεναν νὰ εἶναι τόσο λιγόλογοι.

Καί τῶν Ἀθηνῶν τὴν περίφημη ἐπίσκεψη δὲν μᾶς τὴν περιέγραψαν διεξοδικότερα, οὔτε κἄν ὁ σοφὸς Ψελλὸς συγκινήθηκε ἀπὸ μιὰ τέτοια πράξη. Στὸ τέλος τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου, μᾶς λένε πάλι, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ «τὸ θεῖον» (ἔδῳ τὴν Παναγία), πηγαίνει ὁ Βασίλειος στὰς Ἀθήνας καί στολιζέει τὸ ναό, τὸν Παρθενῶνα, μὲ «ἀναθήματα πολλὰ, λαμπρὰ καί πολυτελῆ».³

¹ Κεδρηνός II, σελ. 445.

² Τὸν Βίον βρῆκε ὁ Wassiliewsky στὴ συνοδικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας· ἀναφέρεται στὴ Byzantinische Zeitschrift, τ. II, σελ. 313.

³ Κεδρηνός II, σελ. 475.

Ὅταν δὲ πάλι φτάνει στὴν Πόλη, ὁ θρίαμβός του καταλήγει στὴν Ἁγία Σοφία, ὅπου «τῷ θεῷ εὐχαριστηρίους ἕσας ᾠδὰς, ἀπῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια». Δηλαδή γράφουν ὅλοι αὐτοὶ τόσα μόνο, ὅσα μᾶς κάνουν νὰ λυπηθοῦμε, πού δὲν εἶπαν κάτι περισσότερο. Τάχα νὰ ἔψαλλε καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Βουλγαροκτόνος, ὅταν μπῆκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μεγάλῃ ἐκκλησία μετὰ τὴν ἐξόντωση τῆς Βουλγαρίας; Ὅπως δὴποτε ἂν ἡ σύγκριση μὲ ἄλλον αὐτοκράτορα μπορεῖ νὰ ρίξει κάποιο φῶς στὸ ζήτημά μας, εἶναι χρήσιμο ἐδῶ νὰ θυμίσουμε ὅτι μετὰ 110 χρόνια ἀκριβῶς, τὸ 1130, ὅταν ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κασταμονῆς ἐτέλεσε κι' αὐτὸς τὸ θρίαμβό του, περιπάτησε πεζὸς μπρὸς ἀπ' τὸ ἄμαξι τοῦ θρίαμβου, ὅπου ἦτο ἐνθρονισμένο τὸ εἰκόνημα τῆς Παναγίας, σὰν δηλαδή αὐτὸς νᾶταν ὁ αἰχμάλωτος καὶ ἡ Θεοτόκος ὁ θριαμβευτής. Τέτοια ὑπερβολικὴ εὐσέβεια δὲν γνώρισε ὁ Βασίλειος, ὁ ὁποῖος, ἀνήκοντας σὲ καλὰ ἰσορροπημένη καὶ ἀκμαία γενεά, ἐφάρμοξε, φαίνεται, τὸ : «τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ».

Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι μᾶς πληροφοροῦν πὼς ὁ πατριάρχης Εὐστάθιος εἶχε πεθάνει, ὅταν ὁ Βασίλειος τὸ 1025 ἐτοίμαζε νέα ἐκστρατεία, κατὰ τῆς Ἰταλίας τούτῃ τῇ φορᾷ. Ἄλλ' ἀρρωσταίνει βαριὰ καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Ἀλέξιος ἔρχεται καὶ τοῦ φέρνει, γιὰ νὰ τὴν προσκυνήσει, φαίνεται, ὁ ἀσθενής, τὴν κέρα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πού ἐφυλάσσετε στὸ μοναστήρι του. Συγκινημένος ἀπ' αὐτὴ τὴν πράξη ὁ Βασίλειος διατάσσει τὸν πρωτονοτάριό του νὰ φροντίσει, ὥστε ὁ Ἀλέξιος νὰ χειροτονηθεῖ πατριάρχης. Τάχα πρέπει νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν τελευταία πράξη σὰν μιὰ εὐχαριστία, μιὰ ἀμοιβὴ γιὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀλεξίου νὰ τοῦ φέρει τὴν ἅγια κέρα ἢ σὰ μιὰ τελευταία φροντίδα τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ κράτος, νὰ μὴ μείνει δηλ. ἔστω καὶ γιὰ λίγο ἡ Ἐκκλησία χωρὶς πατριάρχη;

Ὡς πρὸς αὐτό, ὡς πρὸς τὴ χηρεύουσα δηλ. πατριαρχικὴ ἔδρα, δὲν θὰ ἦταν πρώτη φορὰ, πού συνέβαινε αὐτό, νὰ μείνει κενή. Ὁ Σκυλίτζης μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος κατὰ τὴ στάση τοῦ Σκληροῦ εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' τὴν πατριαρχία καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶχε μείνει «ἀποίμαντος» ἐπὶ τεσσαράμισυ ἔτη, ὁπότε χειροτονεῖται πατριάρχης ὁ Νικόλαος Χρυσοβέργης. Πῶς; Γιατί; Ἀγνοοῦμε λεπτομέρειες. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Aug. Fr. Gfröger προσπάθησε νὰ μελετήσῃ τὸ ὅλο ζήτημα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου στὸ ἔργο του Byzantinische Geschichte.¹ Πάπαι καὶ ἀντιπάπαι ἀνεβαίνουν στὴν Ἱερὰ Ἐδρα, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ψυχρὴ σύνθεση τοῦ Βασιλείου δὲν μᾶς μαρτυροῦν πολλά. Ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι πάσῃ δυνάμει προσπαθεῖ ὁ Βασίλειος καὶ στὴν Παλαιὰ Ρώμη ἀκόμη νὰ διατηρεῖται τὸ γόητρον τῆς Νέας Ρώμης.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχομε τὴ νεαρὰ τοῦ 988, πού καταργεῖ τὸ νόμο τοῦ

¹ Τόμοι 2. Graz 1877.

Νικηφόρου Φωκά, ὁ ὁποῖος παρ' ὅλη του τήν εἰλικρινῆ θρησκευτικότητα εἶχε ἀπαγορεύσει νέες δωρεές σέ μοναστήρια καί ἴδρυση νέων μοναστηριῶν ἀπό «κενής ἔρωτα δόξης», καθῶς γράφει.¹ Εἶναι ἀρκετά παράδοξη αὐτή ἡ κατάργηση ἀπ' τὸ χέρι τοῦ Βασιλείου, αὐτοκράτορα τόσο λογικοῦ καί τόσο προσεκτικοῦ μὲ τήν οἰκονομία τοῦ κράτους. Οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ἐκείνη τῆ στιγμή, τὸ 988, ἡ ἀποστασία ἦταν στὴν ἀκμὴ της καί ὅτι ὁ θρόνος, πού κινδύνευε ἀπ' τοὺς δυὸ μεγάλους ἀριστοκράτες, τὸν Βάρδα Φωκά καί τὸν Βάρδα Σκληρό, ἔβλεπε μόνο στήριγμα μέσα στὸ κράτος τὸν ἰσχυρότατο κληρὸ, πού ὁ Νικηφόρος Φωκάς εἶχε χτυπήσει. Ἐάν αὐτὸς ὁ Βασίλειος τοῦ ἔδινε τὴν παλιά του ἰσχύ, θάχε ἀμέσως ἕναν ὑπολογίσιμο σύμμαχο. Ἄς προσέξομε ἄλλωστε πὼς ἦταν καί μιὰ ἀφορμὴ νὰ ἀντιδράσει κατὰ τῶν κηδεμόνων του, πού τώρα καταλαβαίνει πὼς γιὰ τὸ ἴδιο τους τὸ συμφέρον μοχθοῦσαν καί ὄχι γιὰ τὰ παιδιά τοῦ Ρωμανοῦ Β΄. Λοιπὸν «θεσπίζει τὴν νομοθεσίαν ἀγεῖν», νομοθεσία, πού εἶχε ἐπιβληθεῖ «παρὰ τοῦ τῆς βασιλείας ἐπιβάντος κυροῦ Νικηφόρου». Αὐτὸ τὸ «ἐπιβάντος» λέει ἀρκετά πόσο εὐχαριστημένος ἦταν τώρα νὰ καταργεῖ ἕνα νόμο τοῦ δοξαμένου του κηδεμόνα, πού εἶχε τολμήσει νὰ σφετεριστεῖ καί τὸ νομοθετικὸ ἀκόμη δικαίωμα τῶν βασιλέων.

Ὡς πρὸς τὸ τραγικὸ ὕφος τῆς νεαρᾶς αὐτῆς, ὅπως δικαίως παρατηρεῖ ὁ Schlumberger, εἶναι πραγματικά μιὰ μαρτυρία κ' ἕνα πρόβλημα. Τάχα ἀληθινὰ πιστεύει ὁ Βασίλειος ὅτι ἀπὸ τότε, πού μπῆκαν περιορισμοὶ στοὺς εὐαγεῖς οἴκους, τὸ κράτος δὲν εἶδε πιά θεοῦ πρόσωπο; «Καθὼς τὸ εἶπαν στὴ Μεγαλειότητά μου σεβάσμιοι μοναχοί, λέει περίπου ἡ νεαρά, αὐτοὶ οἱ ἀπαγορευτικοὶ νόμοι ἔφεραν ὅλα τὰ δεινά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑποφέραμε, ἀπὸ τότε δὲν εἶδαμε τὸ παραμικρὸ καλό». Ἦταν τόσο θρησκός, ὥστε νὰ νομίζει πραγματικά πὼς ἐμφύλιος πόλεμος καί ἀποτυχία στὸ βουλγαρικὸ μέτωπο ἦταν θεία δίκη γιὰ τὴν ἐξασθένηση τῶν μοναστηριῶν; Βέβαια ἀδυνατοῦμε νὰ δώσομε ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Ἐνα γεγονός ὁμῶς ἀναφέρεται καί ἀπὸ Βυζαντινοὺς χρονογράφους καί ἀπὸ Γεωργιανούς (=Ἰβηρες), πού κάπως ἐξηγεῖ τὴν ψυχολογία του. Ὑπῆρχε τότε στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τῶν δυὸ γιῶν τοῦ Ρωμανοῦ στὴν Ἰβηρία ἕνας ἰσχυρότατος ἄρχοντας μὲ τὸ βυζαντινὸ τίτλο κουροπιάτης, ὁ Δαυίδ ὁ Μέγας. Κάποιοι ἄλλοι Γεωργιανοὶ δοξάστηκαν στὶς μέρες του μὲ ἄλλο τρόπο. Ἐνας ἅγιος, ὁ Ἰωάννης, εἶχε πάει νὰ μονάσει στὴν Ἁγία Λαύρα τοῦ Ἁθῶ, πού 'χε χτίσει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ φίλος τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ὁ Ἰωάννης εἶχε γιό, στὸν ὁποῖο δίδαξε ὁ ἴδιος τὰ θρησκευτικὰ καί ἄγιασε σὰν τὸν πατέρα του. Λεγότανε Εὐθύμιος καί ὁ βίος του σώζεται σὲ ἑλληνικὸ χειρόγραφο στὴν πατριαρχικὴ

¹ Jus Graeco-romanum. Pars III. Novellae Constitutiones. Ed. Z a c h a r i a e V. L i n g e n t h a l. Lipsiae 1857.

βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας.¹ Ἄλλος Γεωργιανός, ὁ Τορνίκιος, ποὺ ἦταν δοξασιμένος στρατηγὸς τοῦ Δαυίδ, καταλήφθηκε κι' αὐτὸς ἀπὸ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμὸ κι' ἀποσύρθηκε στὸν Ἄθω νὰ μονάσει μὲ τοὺς δυὸ συμπατριῶτες του. Ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνὸς διηγοῦνται πὼς ὁ Βάρδας Φωκάς, ὅταν πολεμοῦσε τὸ Σκληρό, πῆγε αὐτοπροσώπως νὰ ζητήσει βοήθεια ἀπ' τὸν Δαυίδ. Τὸ Χρονικὸ ὁμῶς τῆς Γεωργίας διηγεῖται ἄλλοιῶς τὰ πράγματα. Ὁ Βασίλειος καὶ ἡ μητέρα του Θεοφανώ, σὰν ξμαθian ὅτι ὁ στρατηγὸς Τορνίκιος μόναζε στὸν Ἄθω, ἔστειλαν πρεσβεία παρακαλῶντας τον ν' ἀφήσει γιὰ λίγο τὴ μοναχικὴ ζωὴ καὶ νὰ πάει στὴν Ἰβηρία νὰ ζητήσει ἐπικουρία γιὰ τὸ κράτος ἀπ' τὸν κουροπαλάτη Δαυίδ. Ἴσως νὰ νόμιζαν πὼς ὁ ἱερωμένος τῶρα στρατηγὸς θᾶχε πολὺ περισσότερὴ ἐπιρροή πάνω στὸν ἄρχοντα τῶν Ἰβήρων, παρὰ ὅποιοσδήποτε δικὸς τους ἀπεσταλμένος. Καὶ πράγματι ὁ Δαυίδ ἔδωσε 12.000 ἰππεῖς Ἀρμένιους, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἔγινε ὁ Τορνίκιος ὁ ἴδιος. Στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Σαγγάριου, στὴν πεδιάδα Παγκάλια, δόθηκε ἡ μάχη, ὅπου νικηθῆκε ὁ Σκληρὸς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 979, καὶ ὅπου τὸ ἱππικὸ τοῦ Τορνίκιου συμπλήρωσε τὴ νίκη καταδιώκοντας τοὺς φυγάδες καὶ παίρνοντας σὰ λεία πολέμου τὰ πλούτη τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σκληροῦ, ποὺ ἦταν βέβαια μεγάλοι Βυζαντινοὶ ἄρχοντες τῶν θεμάτων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Θεοφανώ, λέει ὁ βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἡ μητέρα τῶν βασιλέων, συμπλήρωσε τὰ πλούτη αὐτὰ μὲ γενναῖες δωρεές καὶ οἱ τρεῖς εὐσεβεῖς Γεωργιανοὶ ἔχτισαν στὸ Ἅγιον Ὄρος ἓνα ἀπ' τὰ ὠραιότερά του μοναστήρια, ἀφιερωμένο στὴν Κοίμησι τῆς Θεοτόκου, καὶ ποὺ φέρει ἀκόμη τὸ ὄνομα «τῶν Ἰβήρων», ἐθνικὸ ὄνομα τῶν ἰδρυτῶν του. Οἱ δυὸ βασιλεῖς προίκισαν τὸ μοναστήρι μὲ μετόχια καὶ ἱερὰ σκευὴ πολύτιμα. Ἔστειλαν μάλιστα καὶ καλλιτέχνες, γιὰ νὰ στολίσουν τὴν καινούργια μονή.

Οἱ βίοι τῶν ἁγίων ξέρομε πὼς μᾶς δίνουν πολύτιμες ἱστορικὲς πληροφορίες. Κ' ἐδῶ πάλι ἔχομε μιὰ ἀπόδειξη μὲ τί εὐσεβεῖς ἀπασχολήσεις καταγίνονταν οἱ Βυζαντινὲς βασιλίσσες, καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἡ Θεοφανώ, ἡ ὁποία ἴσως ἐπηρέαζε τοὺς γιούς της. Ἄλλὰ πρὸ πάντων βλέπομε πὼς στὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του δεσμοὶ εὐγνωμοσύνης συνδέουν τὸν Βασίλειο μὲ τοὺς μοναχοὺς. Ἄν, καθὼς λέει ὁ βίος Εὐθυμίου, οἱ Γεωργιανοὶ ἔδωσαν τὴν ἀποφασιστικὴ τροπὴ στὴ μάχη τῆς πεδιάδας Παγκάλια, ὁ Βασίλειος ὄχι μόνον δῶρα στέλνει σιὸ νεόδμητο μοναστήρι, ἀλλὰ καταργεῖ καὶ τίς παλαιὰς ἀπαγορεύσεις. Ἄν ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα, ἡ πίστη τοῦ Βασιλείου εἶχε ἐκείνη τὴν ἀπλότητα τῆς σιωπηλῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ θεῖον, ποὺ χαρακτηρίζει συχνὰ τοὺς στρατιωτικοὺς. Ὅσο γιὰ τὴ θεολογικὴ διαλεκτικὴ δὲν ἔχομε τεκμήρια ὅτι εἴλκυε τὸν Βασίλειο. Καμμιά μαρτυρία δὲν μᾶς τὸν δείχνει νὰ συζητῆ θεολογικὰ ζητήματα, πράγμα ποὺ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ κατα-

¹ S c h l u m b e r g e r, Ἐρπρέε I, σελ. 417 καὶ 427.

λεπτῶς διηγεῖται πόσο ἀπασχολοῦσε τὸν πατέρα της. Σ' αὐτὴ ἄλλωστε τὴν ἀποχὴ ἀπὸ ἀνάμιξη σὲ μεταφυσικὲς συζητήσεις ὀφείλομε τὴ θαυμάσια ἀνθησιον πού γνώρισε ἡ θεολογία καὶ πρὸ πάντων ὁ μυστικισμὸς στὰ χρόνια τοῦ Βασιλείου. Ὁ περίφημος Συμεὼν ὁ Νέος, πού ἔζησε ἀπ' τὰ 950 ὡς τὰ 1022 καὶ σπούδασε στὸ Στούδιον, δὲν ἐνοχλήθηκε ποτὲ ἀπὸ βασιλικὲς ἐπεμβάσεις.¹

Συμπεραίνοντας καὶ συνοψίζοντας νομίζω πὼς μπορῶ νὰ πῶ πὼς ὁ Βασίλειος εἶχε μιὰ θρησκευτικὴ πίστη βαθειά, χωρὶς δεισιδαιμονίες, ἀλλὰ καὶ ἀπλῆ, ἔξω ἀπὸ μεταφυσικὲς ἀναπολήσεις, πού τὸν ὀδηγοῦσε σὲ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸ θεῖον. Τὴν εὐγνωμοσύνη του τὴν ἐξέφραζε μὲ προσκύνηση σὲ ναοὺς μετὰ τίς μεγάλες του νίκες καὶ μὲ πλούσια δῶρα πρὸς τοὺς ναοὺς αὐτοῦς.

Ἄν καὶ θὰ ἀναφέρω ἓνα περιεργὸ περιστατικὸ, ὄχι ὅμως καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ἔλεγα ἀνωτέρω, δηλ. πὼς κάθε χρονολογία ἀντιλαμβάνεται μιὰ μεγάλη ἱστορικὴ φυσιογνωμία μὲ τίς δικές του διανοητικὲς δυνατότητες, ἐπιμένω ὅμως στὸ συμπέρασμα ὅπου κατέληξα.

Ὁ Brosset λοιπὸν στήν «Ἱστορία τῆς Γεωργίας»² μᾶς μιλεῖ γιὰ ἓνα ἐπεισόδιον τοῦ πολέμου τοῦ Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας τὸ 1022, ὅταν ὁ Βασίλειος, ἀπελπισμένος ἀπ' τίς ἀδιάκοπες προδοσίας τῶν Γεωργιανῶν, ἀποφασίζει μιὰ τελικὴ μάχη. Πρὶν ἀρχίσει ὅμως, προκαλεῖ τὸ θεῖον κατὰ παράδοξο τρόπο. Τρυπᾷ μὲ μιὰ λόγχη τὸ γράμμα, ὅπου ὁ Κρόρκι τοῦ πρότεινε εἰρήνην καὶ ὅμως δὲν ἔπαυε τίς ἐχθροπραξίες, τὸ σηκώνει ψηλὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ λέει : «Κοίτα, Θεὲ καὶ Κύριε, τὸ γράμμα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, πού μου ζητοῦν εἰρήνην καὶ πού μὲ πολεμοῦν». Καὶ ἐρεθισμένος ἀπ' τὴν ἴδια του κίνηση φωνάζει νὰ τοῦ φέρουν ἓνα τυλιγάδι ὅπου φύλαγε Τίμιον Ζύλο, τὸ πετάει χάμα στὴ γῆ καὶ λέει : «Θεέ, σοῦ τὸ λέω, ἂν μὲ παραδώσεις στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν μου, δὲν θὰ σὲ λατρέψω, δὲν θὰ σὲ προσκυνήσω πιά». Ὁ Θεός, φαίνεται, ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀπειλὴν καὶ ἔδωσε τὴν νίκη στὸν Βασίλειον. Περιττὸν νὰ ποῦμε ὅτι Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τοῦ ΙΑ' αἰῶνα τέτοιες πρωτόγονες ἀπειλὲς δὲν μποροῦσε νὰ ποτείνει στὴ θεότητα, ἀλλὰ τὸ περιστατικὸ μᾶς δείχνει μὲ τί εἶδους ἐχθροὺς εἶχε νὰ κάνει ὁ Βασίλειος, πού τόσο λίγο εἶχαν καταλάβει ἓναν ἀνώτερον ἡγεμόνα.

Μιὰ μεγάλη παράγραφος μένει ἀκόμη ἀνοιχτὴ στὸ κεφάλαιο τῆς θρησκευτικότητος τοῦ Βασιλείου καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ρώσων. Βέβαια μὲ τὴν πορφυρογέννητη ἀδελφὴν τους, τὴν Ἄννα, ἔστειλαν οἱ βασιλεῖς ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι βάφτισαν, ἐκπολίτισαν, ἔχτισαν ναοὺς, ὀργάνωσαν Ἐκκλησία. Ἀλλ' αὐτὰ ἦταν ζητήματα διπλωματικῆς καὶ θρησκευτικῆς πολιτικῆς, τὰ ὅποια οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν πρὸ αἰῶνων τα-

¹ Ἴδε Β. T a t a k i s, La philosophie byzantine. Paris 1949, σελ. 529.

² S c h l u m b e r g e r, Ἑρπρέε II, σελ. 529.

κτοποιημένα στις υπηρεσίες τους, ἀφοῦ εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανικὸς λαός, πού εἶχε ὀργανώσει ἀποστολὲς ἐκχριστιανιστικές, πού εἶχε ἐφαρμόσει τὴ μετάρφραση στὴ γλῶσσα τῶν νεοφώτιστων ὄλων τῶν ἱερῶν βιβλίων, κλπ. Ἐτέθη στὸν Βλαδίμηρο ὡς ὄρος καὶ ἀντάλλαγμα τοῦ γάμου του μὲ τὴν Ἄννα ὁ προσηλυτισμὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ του στὸ χριστιανισμό, αὐτὸ πιά ἦταν αὐτονόητο γιὰ τὸ Βυζαντινὸ κράτος, ὅπου δὲν ἐνοεῖτο νὰ γίνονται συμμαχίες μὲ λαοὺς, πού θὰ ἴμεναν εἰδωλολάτρες. Ἦταν ἄλλωστε αὐτὸ καὶ ἓνας τρόπος ἐξαπλώσεως πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπιρροῆς. Ἡ ρωσικὴ χρονογραφία τοῦ Νέστορος παρουσιάζει βέβαια πολλὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα ἰδίως γιὰ τὴ ρωσικὴ ἱστορία, ἀλλὰ δὲν μαρτυρεῖ τίποτα γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τῶν βασιλείων.

Ἄν ὅμως θέλομε νὰ βάλουμε τὸ ζήτημα στὸ κεφάλαιο τῆς διπλωματίας, μεγαλύτερη ἴσως ἐπιτυχία δὲν πραγματοποιοῖσε ποτὲ τὸ Βυζάντιο χωρὶς πόλεμο καὶ μὲ ἓνα μοναδικὸ θῦμα, τὴν πορφυρογέννητη Ἄννα. Ποιὸς ξέρει τί ὑπέφερε ἢ ἐκλεπτισμένη Βυζαντινὴ βασιλοπούλα κάτω ἀπ' τὴ στέγη τῆς ἴσμπας τοῦ ἄγριου ἀρχηγοῦ τῆς στέππας. Ἀλλὰ τὸ Βυζάντιο εἶχε κερδίσει 6.000 Βαράγκους, πού νίκησαν τὴν ἀποστασία, καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς του στις ἀπέραντες ἐκτάσεις ἀπ' τὸ Νοβογρόντ ὡς τὸ Κίεβο.¹

Βασιλικὸς λόγος τιμῆς

Ἐκεῖνο, πού χωρὶς ἀμφιβολία θὰ συμπληρώσει τὴν ἐντύπωση, πού πρέπει νὰ σχηματίσουμε γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τῆς Βασιλείου, εἶναι ὅτι στὴν ψυχὴ του μέσα τὸ αἶσθημα αὐτὸ ἐνώνεται μὲ τὴ βασιλικὴ του τιμὴ. Γιὰ πρώτη φορὰ βλέπομε ἓνα Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ἐπικυρώνει τὸ λόγο τῆς τιμῆς του μὲ τὸ σταυρό, ἔστω κι' ἂν ὁ ἐχθρὸς εἶναι μωαμεθανός. Τὸ 999, λέει ὁ Ἰαχίας, καθὼς καὶ ὁ Ἄραβας ἱστορικὸς Κεμάλ - ελ - Ντίν, ὅταν ὁ Βασίλειος στὴ δευτέρῃ του ἐκστρατεία στὴ Συρία ἀνάγκασε μὲ τὴ δίψα τὸν Αἰγύπτιο διοικητὴ τῆς Καισάρειας νὰ παραδοθεῖ, τοῦ ὑποσχέθηκε νὰ τὸν ἀφήσει ἐλεύθερο νὰ φύγει μὲ τοὺς πολεμιστὲς του, νὰ μὴν ὑπάρξει θῦμα στὴν πόλη μέσα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ μὴν προσκυνήσει τὸ βασιλεῖα. Γιὰ νὰ ἐγγυηθεῖ ὅσα ὑποσχόταν, ὁ Βασίλειος δὲν ἔστειλε τὴ χρυσὴ του βοῦλλα, ἀλλὰ τὸν ἴδιο τὸ χρυσοῦ σταυρό, πού φοροῦσε ἐγκόλπιο. Κ' ἐτήρησε, λένε οἱ ξένοι χρονογράφοι, κατὰ γράμμα τὶς ὑποσχέσεις του.²

¹ Τὸ ζήτημα τοῦ νὰ ἐπιτραπῆ ἀπὸ Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα συνοικέσιο μὲ ξένον ἡγεμόνα ἔχει μελετηθεῖ ἀπ' τὸν Καρολίδη στὴ νέα ἔκδ. τοῦ Παπαρηγόπουλου (τόμος 4, σελ. 183 - 185): ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος τὸ θεωροῦσε ἱεροσυλία καὶ παράβαση τῶν θεσπισμένων ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, μ' ὅλα ταῦτα καὶ ἐγγονὴ τοῦ Ρωμανοῦ Α' εἶχε δοθεῖ σύζυγος σὲ Βούλγαρο ἡγεμόνα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πορφυρογέννητος ἀνέτρεφε στὸ παλάτι τὴ Βέρθα, κόρη τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὡς μνηστὴ τοῦ Ρωμανοῦ Β'.

² Ἀργότερα, τὸ 1031, ὁ βασιλεὺς Ρωμανὸς Ἀ ρ γ υ ρ ὀς ἔκανε τὸ ἴδιο μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἄλλὰ καὶ στὴν ἀπλὴ στρατιωτικὴ τιμὴ τοῦ Βασιλείου ἀποτίουν φόρο σεβασμοῦ οἱ ξενόγλωσσοι χρονογράφοι, ὅταν διηγοῦνται τὴ γοργὴ ἀφίξή του, τὸ χειμῶνα 994 - 995, ἀπ' τὴ Βουλγαρία, γιὰ νὰ σώσει τὴ Συρία ἀπ' τοὺς Φατιμίτες τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἐμίρης τοῦ Χαλεπιοῦ, σύμμαχος καὶ ὑποτελεῖς τῶν Βυζαντινῶν, πολιορκεῖτο πρὸ ἑνὸς ἔτους ἀπ' τοὺς Αἰγυπτίους. Σὰν ἄκουσε ὁ Αἰγύπτιος στρατηγὸς πὼς ὁ αὐτοκράτορας σὲ δέκα ἕξι μέρες εἶχε φτάσει ἀπ' τὶς πεδιάδες τῆς Βουλγαρίας, σήκωσε τὴν πολιορκία καὶ ἔφυγε πρὸς νότο. Ὁ ἐμίρης βγήκε νὰ προσκυνήσει τοὺς αὐτοκράτορες (καθὼς φαίνεται, ἦταν μαζί καὶ ὁ Κωνσταντῖνος) φέροντας πολύτιμα δῶρα. Ὁ Βασίλειος τὰ δέχτηκε, ἀλλὰ τὴν ἐπομένῃ τὰ ἔστειλε πίσω, γιὰ νὰ μὴν τὰ στερηθεῖ ὁ ἐμίρης. Στὸν πληθυσμὸν, ποὺ εἶχε τόσο ὑποφέρει, χάρισε τὸ φόρο ὑποτελείας, ποὺ τοῦ χρωστοῦσε γιὰ κείνο τὸ χρόνο. Αὐτὴ ἦταν ἡ γενναιοδωρία τοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι κατηγοροῦν γιὰ φιλάργυρο. Ἄλλὰ καταπληκτικὸς εἶναι πρὸ πάντων ὁ θαυμασμὸς τοῦ Ὑαχία, ὅταν διηγεῖται πὼς, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφὸς του συμβούλευε τὸν Βασίλειο τώρα, ποὺ ἐμίρης καὶ πληθυσμὸς ἦταν ἐξηντλημένοι, νὰ προσαρτήσῃ τὴν ἡγεμονία τοῦ Χαλεπιοῦ στὴ «Ρωμανία» καὶ νὰ μὴν ἀφήσῃ ἐκεῖ, στὴν Ἄνω Συρία, αὐτὸ τὸ αὐτόνομο κρατίδιο, ὁ Βασίλειος ἀπήντησε: «Δὲν καταδέχομαι νὰ ποῦν γιὰ μένα ξένοι βασιλεῖς πὼς ἦρθα ἀπὸ τόσο μακριά, γιὰ νὰ προστατέψω δῆθεν τοῦτον τὸ λαὸν, καὶ ἄντι αὐτὸ πρόδωσα τὸν ἅγιον σκοπὸν μου καὶ τὸν καθυπέταξα. Ὅχι τὸ Χαλέπι, ἀλλὰ τὸν κόσμον ὅλον ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὸν κατακτῆσω μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, δὲν τότε θέλω». Ὁ Σύρος χρονογράφος, γιὰ νὰ ἐπαναλαμβάνει τέτοια εὐγενικὰ λόγια, ποὺ δὲν ξέρομε φυσικὰ ἂν εἶπε ὁ Βασίλειος, πρέπει ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς νὰ ἔχε στὴν Ἄνατολὴ φήμη ἀνθρώπου ἀψόγου ἠθικὰ καὶ μὲ μεγαλοπρεπεῖς χειρονομίες.

Καὶ ἀληθινὰ ἀπ' ἄκρο σ' ἄκρο τῶν πολέμων του, σὲ ξένους καὶ σὲ Βυζαντινοὺς, δὲν βρῖσκομε μιὰ ἀπάτη, ποὺ νὰ διέπραξε ὁ Βασίλειος. Οἱ στρατηγοὶ του μπορεῖ, αὐτὸς ὅμως ὁ ἴδιος ποτέ. Αὐτὸ μάλιστα στὸ Βουλγαρικὸ πόλεμον ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαιτέρο χαρακτηριστικὸ τοῦ βασιλέα. Καὶ στὴ Βουλγαρία ἀκόμη, μετὰ 30 χρόνια ποὺ οἱ Βούλγαροι τὸν τυραννοῦν μὲ προδοσίες, ἅμα ὑποσχέθηκε πὼς θὰ σεβαστεῖ ὅσους παραδίδονται, σέβεται τὸ λόγο του. Πρότεινε π.χ. στὸ φρούριον Μελένικο νὰ τοῦ παραδοθεῖ. Ὅταν αὐτὸ ἔγινε, ὁ Βασίλειος, «φιλοφρονησάμενος ἀξιοπρεπῶς» τοὺς ἀρχηγούς, δὲν ἐπέειραξε ἀνθρώπο.¹

Καὶ σ' ἐκείνον ἀκόμη τὸ φοβερὸ Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας ἔδειξε τί εἶναι ὁ λόγος τοῦ βασιλέα. Στὴν τελευταία συνθήκη ζήτησε ὁμηρο τὸ παιδί τοῦ Κρόρκι. Ἦταν ἓνα τριῶν χρόνων ἄγοράκι. Τὸ κράτησε τρία χρόνια καὶ τὸ ἀπέδωσε σῶο καὶ ὑγιὲς στὸν πατέρα του, ποὺ εἶχε προκαλέσει τόσες φοβε-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 460.

ρὲς ἀπώλειες καὶ εἶχε κοστίσει τόσες ἀγωνίες στὰ στρατεύματα τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Δὲν φαντάζομαι μετὰ ὅσα διεξήλθαμε νὰ φανεῖ παράξενο, ἂν τὸν ἀνθρώπο ἐκεῖνο, ποὺ γνώρισε παράφορες πράξεις γιὰ τὴ δική μας ἀντίληψη, ἀλλὰ ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ του δὲν ἦταν παρὰ ἀνάγκες ἢ φυσικὲς συνέπειες τοῦ πολέμου, φτάσαμε στὸ σημεῖο νὰ τὸν δοῦμε σὰν ἓνα Βυζαντινὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνα, ποὺ δὲν ὑστέρησε καθόλου ἀπ' τὰ πιὸ πολιτισμένα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του.

Σπουδαῖος στρατιωτικὸς

Τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι δὲν ἦταν παρὰ στρατιωτικὸς. Εἶναι ἴσως ἀκριβέστερο νὰ πεῖ κανεὶς: ἦταν πρὸ πάντων στρατιωτικὸς· ἀλλὰ τί στρατιωτικὸς; ἓνας ἐπιστήμονας τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Αὐτὸ τοῦλάχιστον μαντεύομε ἀπ' τὰ ὅσα γράφει ὁ Ψελλὸς, ποὺ δὲν τὸν ἀγάπησε βέβαια, ἀλλὰ πού, σὰν πνευματικὸς ἀνθρώπος, κοίταζε κάπως σοβαρότερα τὸ ζήτημα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Βασιλείου. Μέσα ἀπ' τὶς πολὺπλοκες καὶ πολύστροφες φράσεις τοῦ Ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ξεχωρίζομε πὼς ὁ Ψελλὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν αὐτοκράτορα σὰν ἓνα ἐπιστήμονα στρατιωτικὸ. Πρῶτα μᾶς τὸν δείχνει σὰν ψυχολόγο, ποὺ ἤξερε ἀπ' τὸν καθένα τί ζητοῦσε, καὶ ἔπειτα βρίσκομε τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ θὰ δώσω καὶ στὸ κείμενο καὶ σὲ μετάφραση, ἂν καὶ πολὺ φοβοῦμαι πὼς οὔτε ὁ Ψελλὸς οὔτε ἐγὼ εἴμαστε οἱ κατάλληλοι ἀνθρώποι, γιὰ νὰ ἐνοήσουν τὰ προσόντα ἑνὸς στρατιωτικοῦ:

Ἦδει δὲ καὶ ὀπόσα τῶν σχημάτων τοῖς λόχοις λυσιτελεῖ, τὰ μὲν ἀπὸ τῶν βιβλίων ἀναλεξάμενος, τὰ δὲ καὶ αὐτὸς συντελέσας ἐκ φυσικῆς ἐπιστήμης τοῖς γενομένοις· πολεμεῖν δὲ καὶ κατὰ φάλαγγα ἴστασθαι ἐπήγγελλε μὲν καὶ ἐποιεῖτο τὸ σχῆμα, οὐ πάνυ δὲ τὴν προᾶξιν ἐβούλετο, τὴν δ'εξείαν τροπὴν εὐλαβούμενος· ὅθεν τὰ πολλὰ λόχους ἐκάθιζε, καὶ μηχανὰς ἐποιεῖτο, καὶ ἠκροβολίζετο πόρρωθεν, τοῖς ψιλοῖς ἐπιτάττων τὴν τέχνην. (Ἔκδ. Renauld, σελ. 20).

Γνώριζε τὰ διάφορα σχήματα ποὺ ἀρμόζουν στὶς μάχες· τὰ μὲν τὰ μελέτησε στὰ βιβλία, ἀλλὰ τὰ ἐφεῦρε αὐτὸς ὁ ἴδιος χάρις στὴ φυσική του εὐφυΐα καὶ ἀπ' τὴν πείρα τῶν πραγμάτων. Διέτασσε μὲν τὰ στρατεύματα νὰ παρατάσσονται κατὰ μέτωπον εἰς σχῆμα φάλαγγος, καὶ τὸ ἔκαμνε, δὲν ἠνύοι ὅμως τὸ σύστημα τοῦτο φοβούμενος τὴν ταχεῖαν τροπὴν εἰς φυγὴν. Γι' αὐτὸ συνήθως ἔστηνε ἐνέδρες καὶ ἐμηχανεύετο διάφορα καὶ ἠγωνίζετο μακρόθεν μὲ ἀκροβολισμοὺς διατάσων τὴν τέχνην εἰς τοὺς ἐλαφρῶς ὀπλισμένους.

Ἐδῶ ἐπιβεβαιώνεται αὐτό, ποὺ λέγαμε στὴν ἀρχή, δηλ. ὅτι κάποια πηγὴ πολύτιμη ὑπῆρχε, ἀπ' τὴν ὁποία ἦντλησε ὁ Ψελλὸς. Ὁ ἱστορικὸς μας εἶναι λαμπρὰ πληροφορημένος ὡς πρὸς τὴν πολεμικὴ τέχνη τοῦ Βασιλείου,

ὅσο τοῦλάχιστον ἓνας ἀμύητος μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τὰ πολεμικά. Ἐκεῖνο, πὺν ἀκολουθεῖ αὐτὲς τὶς φράσεις καὶ πὺν ὁ καθένας μπορεῖ νὰ καταλάβει, μᾶς δίνει τὸ μέτρο τῆς σοβαρότητας τοῦ Βασιλείου, ὅταν ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του, ὅτι δηλ. τὶς παράτολμες γενναιότητες δὲν τὶς ἤθελε, γιατί τὶς θεωροῦσε ἐπικίνδυνες. Ἐάν κάποιος ἔσπαζε τὴ γραμμὴ τῆς παρατάξεως καὶ ὀρμοῦσε μπρὸς μὲ τὸ ἄλογό του, ἔστω κι' ἂν εἶχε προκαλέσει τὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐχθροῦ, τὸν τιμωροῦσε μετὰ τὴ μάχη ὁ Βασίλειος, γιατί θεωροῦσε σὰ μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν στρατευμάτων του, ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἐχθρό, τὴ συνοχὴ καὶ τὴν πειθαρχία. Εἶδαμε ὅμως πὺς κι' αὐτὴ τὴν πειθαρχία αὐτὸς ὁ ἔξοχος στρατηγὸς τὴν ἐφήρμοζε μὲ κάποια εὐκαμψία (Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 262).

Δὲν χρειάζεται ἰδιαιτέρη στρατιωτικὴ μὀρφωση γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς ὅτι μόνο τέτοια στρατεύματα, διοικούμενα ἀπὸ τόσο ἔσκεμμένο ἀρχηγό, μποροῦσαν νὰ νικήσουν—κι' ἐνίκησαν—ἀπ' τὸν σκληρὰ ἐπίμονο Βούλγαρο ὡς τὸ φανατικὸ Μωαμεθανό, ὡς τὸν παράτολμο στασιαστή, ὡς τὸν πανταχοῦ παρόντα Βεδουίνο. Καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς εἶχε συνειδητὴ καὶ τὴ μὀρφωσή του καὶ τὴν τακτικὴ τοῦ πολέμου.

Νομοθέτης

Ἄλλὰ πὺν ἄλλοῦ περισσότερο παρὰ στὴ νομοθεσία θὰ δείξει ἓνας μὀνάρχης τοῦ μεσαίωνα τὴν εὐρύτητα τῆς ἀντιλήψεώς του; Πολὺ παράδοξη ἢ μομφή, πὺν τοῦ προσάπτει ὁ Ψελλὸς καὶ κατόπιν ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι γιὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα, δηλ. γιὰ τὴ διοίκηση, ὁ Βασίλειος δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς «γεγραμμένους νόμους, ἀλλὰ τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφροσύνης ψυχῆς». Αὐτὸ συνέβαινε μὲ ὅλους τοὺς αὐτοκράτορες. Ἐστω καὶ ἂν συμβουλευόνταν μεγάλους νομοδιδασκάλους, αἱ νεαρὰ παρουσιάζοντο πάντοτε ὡς νόμοι «τῆς αὐτῶν εὐφροσύνης ψυχῆς» καὶ ποτὲ σὰν ἀπόρροια συζητήσεων νομομαθῶν.

Ἐκεῖνο, πὺν εἶναι ἐδῶ ἀξιοπαρατήρητο, εἶναι πὺς καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη ὁ Βασίλειος ἔφτασε στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τῆς ὅλης πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων, πολιτικῆς, τὴν ὁποία τελείως ἀντελήφθη. Δηλαδή εἶδε ὅτι τὸ κράτος δὲν θὰ ἐγνώριζε ποτὲ ἔσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἴσως θὰ διελύετο, ἐφ' ὅσον ὁ θρόνος ἦτο προσιτὸς σὲ κάθε γενναῖο στρατηγό, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς ἐλέγετο Νικηφόρος Φωκᾶς ἢ Ἰωάννης Τσιμισκῆς.

Γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ παταχθοῦν οἱ λεγόμενοι δυνατοί, δηλ. οἱ Βυζαντινοὶ φρουδάρχες, πὺν μὲ τὰ πλούτη, πὺν προήρχοντο ἀπὸ ἀπέραντα κτήματα, ἐπιχειροῦσαν κάθε τὶς νὰ φτάσουν ὡς τὴν Πόλη καὶ ὡς τὸ θρόνο. Καὶ ὁ Βασίλειος, πὺν κατηγορήθηκε ἀπ' τὸν Ψελλὸ ὅτι ἐκφραζότανε ὅπως νὰ ἔναι, πολὺ προσεκτικὰ συνέταξε τὸ κείμενό του καὶ μ' ἐξαιρετικὴ διαύγεια, τόσο, ὥστε ὁποιοσδήποτε διάβαζε τὴ νεαρὰ τοῦ 996 ἔβλεπε ὅτι ὁ νόμος προῆλθε ἀπ' τὴν παρατήρηση τῶν πραγμάτων. Οἱ πτωχοὶ κατὰ τὶς ἐκστρατεῖες του τὸν παρενοχλοῦσαν μὲ τὰ παράπονά τους, ὅτι ἔμεναν ἀκτήμονες, καὶ αὐτὸς ὁ

ἴδιος εἶδε τὶς πλεονεξίες καὶ ἀδικίες τῶν δυνατῶν «διερχόμενοι (ὁ πληθ. ἀντὶ τοῦ ἐν. ἀ' προσώπου) τὰ θέματα τῆς βασιλείας ἡμῶν». Τὸ νεωτεριστικὸ πνεῦμα τῆς νεαρᾶς αὐτῆς μὲ τὴν ἀναδρομικὴ τῆς ἰσχύ καὶ μὲ τὴν κατάργη-ση κάθε δικαιώματος ἀποζημιώσεως, ἔστω κι' ἂν εἶχαν γίνεи πολυέξοδες βελτιώσεις στὸ κτῆμα, ποὺ εἶχε καταχραστεῖ ἓνας δυνατός, εἶναι ἀληθινὰ κατα-πληκτικὸ.

Δὲν μπορούμε δὲ παρὰ νὰ θαυμάσομε μὲ ποῖο ἐπιτήδειο τρόπο αὐτός, ποὺ εἶχε κερδίσει τὴν εὐνοία τοῦ κλήρου καταργῶντας τὴ νεαρὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ 986, τώρα, τὸ 996, δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο στὴν πραγματι-κότητα παρὰ νὰ ἀπαγορεύει τὴν ἴδρυση νέων μοναστηριῶν. Πάλι προβάλλει τὴν προστασία τοῦ χωριοῦ καὶ τοῦ ἀγρότη. Παρατήρησε πὼς ἓνας π.χ. ἔχτισε μιὰ ἐκκλησοῦλα, ἐμόνασε σ' ἓνα κελλι καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἄφη-σε τὸν ἀγρὸ του στὴν ἐκκλησία. Ἄλλος «χωρίτης» ἔκανε κάτι παρόμοιο ἐκεῖ κοντὰ καὶ ὁ μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος κατέσχε ἐκκλησοῦλα καὶ κελλιὰ καὶ ὀνόμασε τὸν τόπο «μοναστήριον». Ἄπ' αὐτὰ ἀδικοῦνται οἱ γεωργοί. Ἀπαγορεύει λοιπὸν ὁ Βασίλειος νὰ ἐφαρμόζεται τέτοιο μέτρο, ποὺ τοὺς ἀποστε-ρεῖ τὴ γῆ τους. Ὑπὸ αὐτὸν τὸν τύπο ἐκδιδομένη πάλι ἡ νεαρὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ δὲν ἐφαίνεται καθόλου νὰ θίγει τὴν Ἐκκλησία καὶ ὅμως στὸ βάθος δὲν ἦταν ἡ νεαρὰ τοῦ Βασιλείου παρὰ περιορισμὸς τῶν κατασχέσεων εὐκτηρίων οἴκων καὶ ἀγρῶν ἀπ' τοὺς μεγάλους τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλη-σία ἔδειξε ἄλλωστε ὅτι κατὰλαβε τὴν, ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή, συμμαχία τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὸ λαό, ὅταν ἐστάθηνε κοντὰ στοὺς «δυνατοὺς» καὶ ζήτησε νὰ σταματήσει τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἀλληλεγγύου,¹ δηλ. τὴν πληρωμὴ τῶν δια-φενυγόντων φόρων (λόγφ τῆς ἀκτημοσύνης τῶν «πενήτων») ἀπ' τοὺς μεγά-λους κτηματίες. Ἄλλὰ καὶ ὁ βασιλέας στάθηνε ἀνένδοτος. Τοῦ κάκου σὲ κά-θε περίσταση ὁ πατριάρχης Σέργιος τοῦ ζητεῖ τὴν κατάργηση τοῦ ἀλληλεγγύου· αὐτὸς τὴν ἀρνεῖται.

Αὐτὴ τὴ νομοθεσία τὴν τοποθετῶ στὸ κεφάλαιο τῆς πνευματικῆς δύ-ναμης τοῦ Βασιλείου, γιατί δείχνει ἐνημερότητα στοὺς ὑπάρχοντες νόμους, διορατικότητα στὸ κεφάλαιο τοῦ συμφέροντος κράτους καὶ λαοῦ καὶ συγχρό-νως προσπάθεια γιὰ διατήρηση καλῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἐκκλησία. Ἄν συγ-κρίνομε αὐτὴ τὴ νεαρὰ τοῦ 996, τὴν τόσο «πολιτικὴ», θὰ τὴν ἔλεγα, μὲ τὴ θαρραλέα, ἀλλὰ βαρεὰ ἐκείνη καὶ γεμάτη θεολογία νεαρά, ποὺ ὁ Φωκᾶς ἐξέ-δωσε τὸ 964 καὶ ὅπου τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ μοναστήρια ὀνομάζει «περιφανῆ νόσον» καὶ ὅπου κατηγορίες μόνο ἐκστομίζονται καὶ ὄχι προστασία γιὰ τὸν πάσχοντα λαό, θὰ δοῦμε ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν εἶναι ἄλλος Νικηφόρος Φωκᾶς, ὅπως τὸν ὀνόμασε ὁ Bury, ἀλλ' ἓνας λεπτότατος πολιτικός, ποὺ πολὺ σκέφτη-κε πρὶν συντάξει τὴ νεαρὰ του.

¹ Κερδηνὸς II, σελ. 456. G. Ostrogorsky, Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter. «Byzantion» Τόμος 6, σελ. 229 - 240.

Γλωσσικὴ κατάρτιση

Μᾶς μένει νὰ ἐξετάσουμε ἂν ἡ γλῶσσα τῆς νεαρᾶς τοῦ 996 εἶναι ὅπως μᾶς εἶπε ὁ Ψελλός, δηλ. τίποτα ἄλλο παρὰ λόγια γραμμένα μαζί ὅπως ἔρχονται στὴ γλῶσσα τοῦ Βασιλείου χωρὶς καμμιά προσπάθεια νὰ δώσει ἕνα κείμενο γραμμένο «κομπῶς καὶ συντεταγμένως».¹ Ἡ ἀλήθεια εἶναι τούτη. Προσπάθεια γιὰ καλλιέπεια δὲν εἶναι αἰσθητῆ, ἀλλὰ ὑπάρχουν ρεαλιστικὲς παρατηρήσεις, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας ἀναφέρει τί εἶδε στὴν ὑπαιθρο κατὰ τὰ «ταξίδια», ὅπως ὀνομάζει τὶς ἐκστρατεῖες του, ποὺ δίνουν στὴ νεαρὰ ζωὴ ἔντονη, χαρακτηριστικὸ ἀσυνήθιστο στὰ νομοθετικὰ κείμενα. Καὶ ἐν τούτοις ὁ νομοθέτης δὲν χειρίστηκε καθόλου μιὰ γλῶσσα λαϊκὴ, ποὺ νὰ ἐκπλήσσει τὸν ἀναγνώστη. Ὅποιος κι' ἂν κρατοῦσε τὴν πέννα, ὁ Βασίλειος ἢ ἕνας ἀπ' τοὺς ἀπλοὺς ἐκείνους γραμματικούς, ποὺ προτιμοῦσε ἀπ' τοὺς «τὴν γνώμην λαμπροὺς» λογίους, πάντως ὁ νομοθέτης χειρίζεται περίφημα τὴ δικανικὴ γλῶσσα τῶν γραμματισμένων τῆς ἐποχῆς μὲ ὅλον τὸν πλοῦτον τῶν μετοχῶν τῆς ἀρχαίας καὶ μὲ τὸ μονολεκτικὸ μέλλοντα.

Ὡστε καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ σημεῖο ὁ Βασίλειος εἶναι ὁ μορφωμένος μονάρχης, ποὺ κατέχει τὸ ὄργανο, ποὺ χειρίζεται, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ ἀναγκάζει, ὅπως ὁ Ψελλός, νὰ ἀποδίδει τόνους δυσνόητους, περιεργούς καὶ καινοφανεῖς.

Ὁργανωτὴς τῆς Βουλγαρίας

Ἡ ὀργάνωση τῆς Βουλγαρίας μετὰ τὴν κατάκτηση εἶναι γιὰ μένα μιὰ ἀπ' τὶς πνευματικὲς δόξες τοῦ Βασιλείου Β΄. Ἄλλὰ ὁ ἡγεμόνας αὐτός, ποὺ στὴ θεὰ Τύχη δὲν ὄφειλε ποτὲ τίποτα, ἀλλὰ ποὺ ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ἂν ποτε ἀπῆλαυσε τίποτα, τὰ ἀπέκτησε μὲ πολλοὺς προσωπικοὺς μόχθους, εἶχε τὴν ὑπέριστα ἀτυχία καὶ μετὰ θάνατον νὰ παραγνωριστεῖ τόσον, ὥστε οὔτε κἀν ἀπλῶς νὰ καταγραφεῖ τὸ διοικητικὸ του ἔργο ἀπ' τοὺς ἑλληνοφώνους χρονολογῶντες. Πάλι ὁ Σύρος Ὑαχίας² κάτι δίνει γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτὴ καὶ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα μνημεῖα, οἱ σφραγίδες, ποὺ μὲ τόση ἐπιμέλεια μελέτησε ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Schlumberger, εἶναι οἱ ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς ἐποχῆς.³ Σὲ «θέμα» λοιπὸν δὲν ὀργανώθηκε ἡ χώρα, ποὺ ἐπαναστάτησε ὑπὸ Βουλγάρους ἀρχηγούς, οὔτε «στρατηγὸν» γνώρισε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς διοίκησης, ἀλλὰ «προνοητὴ», ποὺ φαίνεται νὰ ἔταν ἕνας γενικὸς διοικητῆς, ἐπιφορτισμένος νὰ δίνει τὴν ἐπιθυμητὴ καὶ γοργὴ λύση σ' ὅλα τὰ ἄπειρα ζητήματα, ποὺ παρουσιάζονται σὲ νεο-προσαρτημένη χώρα. Ὁ Βασίλειος ἔδειξε μεγάλη κατανόηση τοῦ Βουλγαρικῆ λαοῦ καὶ τάση πρὸς συμφιλίωση, ὅταν συγχωροῦσε τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς· ἔδινε στὸν πρωτόγονο ἀκόμη Βούλγαρο τὸ δικαίωμα

¹ Ἐκδ. Renauld, σελ. 19.

² G. Schlumberger, Ἑρπρέ II, σελ. 419.

³ G. Schlumberger, Sigillographie byzantine. Paris 1884.

νά πληρώνει τοὺς φόρους του εἰς εἶδος,¹ ὅταν ἐνθάρρυνε γάμους μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ ὅταν ἄφησε ἐγκατεστημένο στὴν Ἀρχίδα Βούλγαρο ἀρχιεπίσκοπο μὲ πλήρη δικαιώματα στὸ βουλγαρικό του ποίμνιο.² Ἀκόμη καὶ προνόμια ἐλάμβαναν οἱ Βούλγαροι κληρικοί. Αὐτὰ ὅλα μελετήθηκαν βέβαια ἀπ' τὸν Uspensky καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση προσπάθησε ὁ Ρῶσος σοφὸς νὰ συμπεράνει καὶ τὴν πολιτικὴν, ὥστε δὲν εἶναι ἐδῶ ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν ὅσα λέγονται ἄλλοῦ· ἐκεῖνο, ποὺ ἐπιθυμοῦμε νὰ ὑπογραμμίσουμε, εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ψυχολόγησε μιὰ φυλὴν, ποὺ ἔδωσε αὐτονομία ἐκκλησιαστικὴ καὶ φορολογία εἰδικὴ σὲ λαὸ ἡμιβάρβαρο, ποὺ τόσο εἶχε καταπονήσει τὸ Βυζάντιο, ἦταν ἓνας μεγαλοφυῆς κυβερνήτης, ὁ ὁποῖος ἀντελήφθη ὅτι, ἂν ἤθελε νὰ ἀφομοιώσει τὸ λαὸν αὐτό, ἀκριβῶς στὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατοχῆς ἔπρεπε νὰ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη του. Οἱ ἀγριότητες τοῦ πολέμου εἶχαν πάψει καὶ τώρα μὲ μιᾶς ὁ λαὸς ἐρχότανε σὲ πατρικὰ χέρια. Δὲν εἶναι αὐτὲς σκέψεις, ποὺ γεννιοῦνται στὴ διάνοια ἐνὸς ἄξεστου καὶ ἀπολίτιστου ἀρχηγοῦ, ποὺ δὲν ξέρει παρὰ νὰ σκοτώνει καὶ νὰ τυφλώνει. Ἴσως νὰ ἦταν ἀποφασισμένος σιγὰ σιγὰ νὰ ἀφαιρεῖ προνόμια καὶ νὰ ἀφομοιώνει τοὺς Βουλγάρους μὲ τοὺς ἄλλους τοῦ ὑπάρχους. Κ' ἐδῶ ὅμως ἡ ἀτυχία του· δὲν εἶχαν ἀκόμη περάσει 15 χρόνια ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅταν ὁ Ὀρφανοτρόφος Ἰωάννης ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Δ' κατήργησε ἀπότομα, ἀβασάνιστα καὶ ἄστοχα τὸν εἰς εἶδος φόρο καὶ ἀπῆτησε βυζαντινὸ νόμισμα. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετό, γιὰ νὰ γεννηθεῖ καὶ πάλι τὸ μῖσος τῶν Βουλγάρων κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ξανάρχισαν οἱ ἀτέλιωτες ἐπαναστάσεις.

Πολιτισμένος (τέχνη)

Ἐπάρχουν ἀκόμη μερικὰ στοιχεῖα, ποὺ ὑπογραμμίζουν τὸν πολιτισμένο χαρακτήρα τοῦ Βασιλείου, ποὺ κανεὶς ποτὲ δὲν σκέφτηκε νὰ ἀμφισβητήσῃ, ἀλλ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις καὶ κανεὶς δὲν θέλησε νὰ βγάλῃ συμπεράσματα. Τὸ ὠραιότατο ψαλτήριον τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ποὺ ζωγραφίστηκε γιὰ τὸν Βασίλειο Β' καὶ ποὺ εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ θαύματα τῆς βυζαντινῆς μικρογραφίας, δὲν εἶναι ἓνα τεκμήριο ὅτι ὁ Βουλγαροκτόνος δὲν ἀδιαφοροῦσε γιὰ παρόμοια ἀριστουργήματα τῆς τέχνης; Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι παρήγγειλε ἢ ἐπέτρεψε νὰ ζωγραφιστεῖ ὁ ἴδιος σὲ χρυσοῦ βάθος, μᾶς τὸν δείχνει ὑπὸ μιᾶ ἄλλῃ ὀπτικῇ γωνίᾳ, ὑπὸ τῇ γωνίᾳ ἐκείνῃ, ἀπ' ὅπου ὁ Βασίλειος δὲν εἶναι πιά ὁ Βουλγαροκτόνος, ἀλλὰ ὁ πολιτισμένος πορφυρογέννητος, ὁ ὁποῖος καὶ τὰ ἔργα τέχνης ἀγαπᾷ καὶ τὴ λιτὴ καὶ εὐγενικὴ προ-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 539.

² Ἴδε χρυσόβουλλον Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1270, ποὺ ἦταν ἰδιοκτησία κάποιου ἐπισκόπου Ἄργους Γερασίου καὶ ποὺ μελετήθηκε ἀπ' τὸν Ρῶσο ἐπίσκοπο Πορφύριο Uspensky (S c h l u m b e r g e r, Ἑρπρέε II, σελ. 425).

σωπογραφία δὲν ἀποκλείει. Καὶ τί μνημεῖο λεπτότερο, πρῶτα βέβαια γιὰ τοὺς καλλιτέχνες, πού τὸ ὑπέγραψαν καὶ πού σώθηκαν τὰ ὀνόματά τους (Παντελεήμων, Νέστωρ, Μηνᾶς, Γεώργιος, Μιχαήλ, Συμεὼν καὶ Γεώργιος ὁ νεώτερος), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν φιλότεχνο, πού τὸ παρήγγειλε ἢ τὸ ἀγόρασε, ἀπὸ τὸ μνηολόγιον πού φυλάσσεται στὸ Βατικανό; Πρῶτα τὸ κείμενο τὸ ἴδιο μᾶς δείχνει ἓνα Βασίλειο θρησκευόμενο (καὶ συμπληρώνεται ἔτσι τὸ ἀνωτέρω κεφάλαιό μας), πού ζήτησε νὰ ᾿χει πρόχειρη καὶ εὐμεταχείριστη ἐκείνη τῇ γιγάντια ἐργασία, πού ᾿χε γίνει ἀπ' τὸ Συμεῶνα τὸ Μεταφραστὴ κι' ἀπ' τὰ συνεργεῖα τοῦ πάππου του, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡθέλησε καὶ ἀπέκτησε ἓναν τόμο περιληπτικό, πού ξεφυλλίζοντάς τον κάθε μέρα νὰ μαθαίνει τὴ ζωὴ τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας καὶ νὰ γεμίζει ἢ σκέψη του θαυμασμό κι' ἢ ψυχὴ του θάρρος. Μ' αὐτὴ τὴν παραγγελμένη περιλήψη ὁ Βασίλειος μᾶς φαίνεται καὶ σὰν συνεχιστῆς—στὸ εἶδος του—τοῦ ἔργου τοῦ πάππου του. Ἐκεῖνος θέλησε νὰ σώσει τὰ πάντα, τοῦτος θέλησε νὰ καταστήσει προσιτὰ καὶ στοὺς ἄλλους καὶ στὸν ἑαυτὸ του τοὺς πιὸ ξεχωριστοὺς ἄθλους «τῶν ὑπὲρ πίστεως ἀγωνισαμένων» μαζί μὲ τ' ὄνομα τοῦ καθενὸς καὶ τὴν ἡμέρα, πού τιμᾶται ἢ μνήμη του. Δεύτερον θέλησε ἢ διάλεξε ἓνα καλλιτέχνημα ὄχι ἐπαναστατικό, σὰν τὰ λαϊκὰ εἰκονογραφημένα βιβλία, ἀλλὰ ἓνα ἀριστούργημα, ὅπου νὰ φαίνεται ἢ τέχνη στὸ σημεῖο, πού εἶχε φτάσει στὶς ἡμέρες του, συνδυάζοντας τὴν παλιὰ ἀρχαία παράδοσι τῆς ἀνάλογης κορμοστασιᾶς καὶ τῶν ὠραίων πτυχῶν μὲ τὰ ἐπιβλητικὰ χριστιανικὰ πρόσωπα καὶ τὴν εὐγενικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὅπως παρουσιάζεται στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ραβέννας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐδῶ ὁ μεγάλος αὐτοκράτορας δὲν φαίνεται καθόλου νὰ περιφρονεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος. Ἄν αὐτὸς πραγματικὰ παρήγγειλε τὸ μνηολόγιον, ἐπέτρεψε, ἴσως καὶ νὰ ζητήσε οἱ καλλιτέχνες, ἓνας πρὸς ἓνα, νὰ τοῦ θυμίζον τὰ ὀνόματά τους, δὲν εἶναι αὐτὸ γεγονός χωρὶς σημασία. Ἄν κανεὶς θελήσει νὰ ἔξετάσει τί ἀκριβῶς βαθύτερο σημαίνουν αὐτὲς οἱ ἑπτὰ ὑπογραφές, πού ἀναφέραμε, νομίζω πὼς θὰ διαπιστώσει πὼς τοὺς ρήτορες μὲ τὶς κενὲς φράσεις καὶ τοὺς φλύαρους, τοὺς ἀδιάκριτους, περιφρονοῦσε ὁ Βασίλειος καὶ ὄχι κάθε ἐργάτη τοῦ πνεύματος, πού μὲ ἀγάπη ἐκτελοῦσε ἓνα ἔργο μὲ σημασία.

Τὸ ξόπνημα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς

Ὅλοι οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, δὲν παρέλειψαν νὰ μελετήσουν τὰ μνημεῖα τοῦ ΙΑ' αἰῶνα. Ἄναφέροντας μόνο δύο ὀνόματα, θὰ ὑπενθυμίσω τὸ Ἐγχειρίδιον Βυζαντινῆς Τέχνης τοῦ Charles Diehl (1926), ὅπου στὸν πρῶτο τόμο (σελ. 439 - 441) μελετᾶται ἢ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἢ Παναγίας τῶν Χαλκῶν τῆς Θεσσαλονίκης,¹ πού φέρει τὴ χρονολογία 1044 καὶ χαρακτηρίζεται σὰν κτήριο στερεό,

¹ Ἐπὶ Τουρκοκρατίας Kazandjilar - djami.

κομψό, καὶ ποὺ δίνει ἐντύπωση ἀκριβείας καὶ λιτότητας, καὶ στὸ δεύτερο τόμο, σ' ἓνα περιληπτικὸ κεφάλαιο, μᾶς ἀπαριθμεῖ τὰ ψηφιδωτὰ τῶν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνων καὶ ἔπειτα καταγίνεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ μελέτη τοῦ κάθε μνημείου. Ἀναφέρεται ὁ Ὅσιος Λουκάς τῆς Φωκίδας (ΙΑ' αἰ.), ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου (περίπου 1040), ἡ Νέα Μονὴ τῆς Χίου (περίπου 1050), τὸ Δαφνὶ (τέλος τοῦ ΙΑ' αἰ.), ὁ τροῦλος τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, ἡ μητρόπολις τῶν Σερρών, τὸ καθολικὸν τοῦ Βατοπεδίου στὸ Ἅγιον Ὄρος¹. Ἐς ἀφήσομε μερικὰ ἄλλα μνημεῖα, ποὺ ἀναφέρονται καὶ ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (ἰδίως τοῦ ΙΒ' αἰ.). Τὸ 1942 ὁ κ. Σωτηρίου στὸ τόσο ἐνημερωμένο καὶ στηριγμένο στὴν ἀκατάπανστη μελέτη τῶν μνημείων ἔργο του «Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία» μᾶς ἀναλύει καὶ καθορίζει τὸν ἑλλαδικὸ τύπο ναοῦ, ποὺ σχηματίστηκε στὴ Στερεὰν Ἑλλάδα, Πελοπόννησο, Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο μὲ περιορισμένη, καθὼς λέει, ἐπίδραση, τῆς Πόλης, μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηρισμένη γενικὴ μορφή καὶ ἰδιαίτερο διάκοσμο. Μᾶς ἀναφέρει λοιπὸν ὡς μνημεῖα τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐν πρώτοις τὰ τρία ἀληθινὰ κοσμήματα τῶν Ἀθηνῶν, τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους, τὴν Γοργοεπήκοο (= Ἅγιον Ἐλευθέριο), τὴν Καπνικαρέα, ἔπειτα τὴν Ὀμορφοκλησιά, τὴν Καισαριανὴ καὶ τὸν Κυνηγὸ, στὴν Ἀττικὴ. Στὴ Βοιωτία τὸ ναὸ τῆς Θεοτόκου, κτισμένο δίπλα στὸ καθολικὸ τοῦ Ὁσίου Λουκά, τὴ μονὴ Ὁσίου Μελετίου στὸν Κιθαιρῶνα καὶ τέλος τὸ σύμπλεγμα τῶν μικρῶν καὶ κομψῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μάνης. Ὅλα αὐτὰ τὰ μνημεῖα ἀναμφισβήτητα χτίστηκαν τὸν ΙΑ' αἰ.

Αὐτὴ λοιπὸν τὴν περιέργη ἀνθήση στὴ γῆ τῆς Ἑλλάδας θὰ ἤθελα νὰ προσπαθῆσω νὰ ἐννοήσω καὶ δὲν νομίζω νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἰδέα, πὼς τὸ πέρασμα τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπ' αὐτὴ τὴ λησμονημένη γωνιὰ τῆς αὐτοκρατορίας θὰ μίλησε στὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ, ποὺ ἔμενε σιωπηλὴ τόσους αἰῶνες. Δὲν θάταν μικρὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο τὸ ὄραμα τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ ἀναπάντεχα παρουσιάστηκε μὲ μέρη στὰ ἑλληνικὰ χῶματα, ἀκολουθούμενος ἀπ' τὸ νικηφόρο στρατό του καὶ τόσο πλῆθος αἰχμαλώτων, ὅσος δὲν θὰ ἦταν βέβαια τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅλος ὁ πληθυσμὸς μαζὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Κι' ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος πειθαρχημένος στάθηκε κι' ἄφησε τὸ βασιλεῖα μὲ τὴν ἀκολουθία του μονάχα ν' ἀνέβει στὸ κάστρο τῆς Ἀθηνιώτισσας, νὰ προσφέρει ὅσα πολύτιμα εἶχε κατάσχει ἀπ' τὶς ἐκκλησίες τῶν Βουλγάρων, ποὺ κι' αὐτοὶ τὰ εἶχαν ἀρπαγμένα ἀπ' τὰ ἱερὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων.

Δὲν νομίζω νὰ ἔναι πολὺ παράτολμο νὰ σκεφθεῖ κανεὶς πὼς ἓνα τέτοιο ὄραμα γέμισε ὑπερηφάνεια τὶς ψυχὰς γιὰ κείνο τὸ μακρινὸ στρατιωτικὸ καὶ θεολογικὸ κράτος, ποὺ δὲν καλοῦξεραν οἱ Ἑλλαδικοί, καὶ εὐγνωμοσύνη γιὰ

¹ Σελ. 508.

τὸ θεό, πὺν χάριζε τέτοιες νίκες. Καὶ ξύπνησαν μέσα στὶς συνειδήσεις ἐκεῖνες οἱ ἀποκοιμισμένες αἰῶνες τώρα ιδιότητες τῆς φυλῆς, πὺν ἔσπρωχαν πρὸς δημιουργία μνημείων μὲ γνωρίσματα τῆ λιτότητα καὶ τῆ χάρη.

Καὶ ἀκόμη θὰ ὑπέβαλα τὴν ἰδέα, ὅτι ὁ ἑλλαδικὸς τύπος πρωτοδημιουργεῖται στὸ δρόμο, πὺν ἀκολούθησε ἡ μεγάλη στρατιὰ (ἂν ἐξαιρέσομε φυσικὰ τὰ ναῦδρια τῆς Μάνης). Φωκίδα, Κιθαιρώνας, Ἱερὰ δόδος, Ἀθῆναι καὶ οἱ πέριξ λόφοι, νὰ τὸ λίκνο τῆς βυζαντινῆς ἑλλαδικῆς τέχνης.

Φυσικὰ ἀναγνωρίζω πὺς τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ Δαφνιοῦ καὶ τοῦ Ὀσιου Λουκᾶ δὲν φύτρωσαν μονάχα τους πίσω ἀπ' τὰ ἀχνάρια τῆς βυζαντινῆς στρατιᾶς. Ἀλλὰ ὁ σύνδεσμος μὲ τὴν Πόλη εἶχε ἐπιτευχθεῖ καὶ στὰ διδόμενα τῆς τέχνης τῆς πρωτεύουσας ἔδωσε ὁ ἑλλαδικὸς τεχνίτης ἐκεῖνο τὸ χαριτωμένο καὶ τὸ σοβαρὸ μαζί, ἐκεῖνο τὸ ἀστάθμιστο σ' εὐγένεια καὶ πνευματικότητα, πὺν εἶναι τὸ προνόμιο τοῦ δωρικοῦ ναοῦ καὶ τῶν μωσαϊκῶν στὸ Δαφνί.

Καὶ τοῦτο ἀκόμη θὰ τολμοῦσα νὰ ὑποβάλω στοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης: νὰ ρίχνουν ἰσχυρότερο φῶς στὴν ἐπιρροή, πὺν ἤσκησε ὁ θριαμβευτῆς αὐτοκράτορας, κάθε θριαμβευτῆς αὐτοκράτορας, πάνω στὴ βυζαντινὴ τέχνη. Ἡ θεολογία, ποῦχε προοδεύσει, δὲν ἐπέτρεπε πιά τὴ μορφὴ τοῦ ἡγεμόνα μέσα στὴν ἐκκλησία, ὅπως στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ ἡ σειρά ἐκεῖνη τῶν μεγάλων Μακεδόνων δὲν μπορεῖ παρὰ κατὰ τι νὰ καθρεφτίζεται στὴ μορφὴ τοῦ Παντοκράτορα, πὺν βασιλεύει στὴ δεύτερη ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, καὶ ποῦναι, θὰ ἔλεγα, ἡ δωρικὴ τῆς στιγμῆς.

Τώρα θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ξανάρθω στὴν ἰδέα, μὲ τὴν ὁποία ξεκίνησα σ' αὐτὴ τὴ μελέτη. Ἐπρόδωσαν οἱ λόγιοι τὸ μεγάλο Βασίλειο καὶ ὄχι γιὰ τὰ ἁμαρτήματά του τὰ μεγάλα, τὰ ὁποῖα διεξήλαμα, ἀλλὰ γιατί δὲν κατάλαβαν τὴ μεγαλοσύνη τοῦ δωρικοῦ του χαρακτήρα καὶ τὸν ἠθελαν θαυμαστὴ τῶν ξεθωριασμένων λουλουδιῶν τῆς ψεύτικης ρητορικῆς τους. Ὅμως οἱ καλλιτέχνες δὲν τὸν ἐπρόδωσαν. Στὸ Δαφνί, ὅπου σώθηκε εὐτυχῶς ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ὁ Ἰούδας τοῦ δίνει τὸ προδοτικὸ φιλί, εἶναι χυμένη στὸ θεῖο ἐκεῖνο πρόσωπο ὅλη ἡ θλίψη γιὰ τὴν κακία κι' ὅλη ἡ συγκατάβαση γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, πὺν δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ τὸ ἀνώτερο καὶ νὰ τὸ σεβαστεῖ. Ἔτσι δυὸ φορὲς συνέβηκε στὸν Ψελλὸ νὰ μᾶς δώσει ἓνα τέτοιο στιγμιότυπο τοῦ Βασιλείου ξεχνῶντας γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ μνησικακία του ἐναντία στὸ βασιλέα, πὺν δὲν τίμησε τοὺς λογίους. Στὶς ὕβρεις τῶν ἀνόητων στρατιωτῶν ὁ Βασίλειος, παραμονὴ μάχης, ἀπαντᾷ μ' ἓνα χαμόγελο λέγοντας: «Οὐκ ἂν ἄλλως πασώμεθα πολεμοῦντες».¹ Καὶ στὸ φοβερὸ στασιαστὴ τὸν Σκληρό, πὺν μπρὸς στὴν πραότητα τοῦ Βασιλείου θέλει νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ του, λέει ἤρεμος καὶ συγκαταβατικὸς ὁ αὐτοκρά-

¹ *Εκδ. R e n a u l d, σελ. 21.

τορας : « Ἄς τα τώρα αὐτά, πᾶνε, ἦταν ἔργα τοῦ Σατανᾶ, ὄχι δικά σου ».

Δὲν θέλω φυσικὰ νὰ πῶ ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶχε πρότυπο τὸν Βασίλειο, θέλω ὅμως νὰ ὑποβάλω ὅτι ἡ τέχνη καὶ ἡ ἱστορία θέλησαν τὴ βασικὴ ἰσχὺ νὰ τὴ στολίσουν μὲ μιὰ πραότητα, ποὺ συναντοῦμε στὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ στὰ ψηφιδωτὰ καὶ μερικῶν βασιλέων στὰ κείμενα. Π.χ. στὴ μορφὴ τοῦ Βασιλείου Β΄, στὴ στάση τοῦ Ρωμανοῦ Α΄, στὴ σκηνὴ μεταξὺ Συμεῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ Λεκαπηνοῦ, ποὺ μᾶς περιγράφει τόσο παραστατικὰ ὁ πατριάρχης Νικόλαος στὴν ἀλληλογραφία του,¹ καὶ στὴ συμπεριφορὰ, σὲ μιὰ δύσκολη στιγμή τῆς ζωῆς του, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἄς θυμίσουμε τὴ συνάντηση Ρωμανοῦ - Συμεῶν. Ὁ Ρωμανὸς τυλιγμένος στὸ μωφόρι τῆς Παναγίας ρωτᾷ τὸν Βούλγαρο ἀρχηγὸ μὲ μιὰ ἀπέραντη πραότητα, γιὰ τὸ οἱ τόσες αἱματοχυσίες καὶ ἡ τόση κακοσύνη, ὅταν ὁ Χριστὸς μᾶς εἶπε νὰ ζοῦμε σὰν ἀδελφία. Ὁ ἄγριος Συμεῶν, ποὺ μόλις εἶχε κάψει τὴν ἐκκλησία τῆς Πηγῆς ἐκεῖ κοντά, δὲν ἀπαντᾷ, ἀλλὰ βάζει μὲ πάταγο τοὺς στρατιῶτες του νὰ ψάξουν, μήπως κρυμμένοι ὀπλίτες πίσω ἀπ' τὸν αὐτοκράτορα ἐτοιμάζονταν νὰ τὸν σφάζουν αὐτόν, τὸν Συμεῶν. Τέτοια συγκρατημένη καὶ συγκαταβατικὴ στάση κρατᾷ καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ποὺ ἀφοῦ εἶχε τόσο δοξάσει τὰ Βυζαντινὰ ὄπλα, ἐξυβρίζεται καὶ χλευάζεται ἀπ' τὸ λαό. Περνάει ἀργὰ μόνος καὶ ἀτάραχος ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Πηγῆς ὡς τὸ Παλάτι, ἀπαγορεύοντας στοὺς στρατιῶτες νὰ χτυπήσουν τὸ πλῆθος.² Καὶ στὴν καθαρῶς λογοτεχνία, στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἔχομε πάλι μιὰ ἡρεμὴ βασιλικὴ μορφὴ, γεμάτη μεγαλοπρέπεια. Καθόλου δὲν θυμώνει ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, ὅταν ὁ Διγενὴς ἀρνεῖται νὰ παρουσιαστῆι στὸ στρατόπεδό του. Ξεκινᾷ ὁ ἴδιος καὶ πάει ὡς τὸν Εὐφράτη, μόνος μὲ λίγους ἀντρείωμένους, ἐπαινεῖ τὸν ἥρωα καὶ μάλιστα δέχεται καὶ ἐκ μέρους τοῦ συμβουλές.³

Ὅλ' αὐτὰ, ἡ ἥπια δηλαδὴ συμπεριφορὰ, μπορεῖ νὰ ἀντιτάξει κανεὶς, εἶναι συζητήσιμο ἀνὰ χαρακτήριζε τοὺς ἡγεμόνες ἢ ἀνὰ ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους καὶ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀπ' ἐαυτῶν δὲν πρόσθεσαν αὐτὸ τὸ στοιχεῖο στὶς διηγήσεις τους. Καὶ βέβαια σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀντίρρηση. Ἀλλὰ καμμιά φορὰ παρόμοια βαλμένα στοιχεῖα εἶναι ἱστορικότερα κι' ἀπ' τὴν ἱστορία, γιὰ τὸ δείχνουν πῶς θέλει ἕνας λαὸς νὰ δεῖ ἕναν ἥρωα, ἕνα ἀξίωμα, μιὰ ἰδέα. Σὲ τούτῃ τὴν περίστασι ποιετῆς, πατριάρχης, ἱστορικοὶ, θεολόγοι καὶ καλλιτέχνες τῶν ψηφιδωτῶν βρέθηκαν ὁμόπνοοι τέλεια καὶ ἀρμονικά.

Μοῦ μένει ὅμως τώρα, γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλείου Β΄, ποὺ βλέπω ἴσως ἀλλοιώτικα ἀπὸ πολλοὺς ἱστορικοὺς, νὰ ἀναπτύξω τὶς σκέψεις μου γι' αὐτὴ τὴν παράδοξη ἐπίσκεψη τοῦ Βουλγαροκτόνου στὰς Ἀ-

¹ M i g n e, Patrologia Graeca, t. 111.

² S c h l u m b e r g e r, Un empereur byzantin au Xe siècle. Paris 1890. Chapitre XI.

³ Ἐκδ. Π. Κ α λ ο ν ᾶ ρ ο υ. Ἀθήναι 1941. Τόμος Α΄, σσ. 2342 - 2420.

θήνας, πὺν τὸν ἀπεμάκρυνε τόσο ἀπὸ τὴν Πόλιν κι' ἀπ' τὸ θρίαμβο, πὺν τοῦ ἐτοίμαζε ἢ πρωτεύουσα. Τί ἦταν αὐτὴ ἢ εἰρηνικὴ ἐκστρατεία, πὺν μέσα στοὺς 11 αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας δὲν βρέθηκε ἄλλος αὐτοκράτορας νὰ ἐπιχειρήσει; Τί τάχα νὰ τὸν ἔφερε ἐκεῖ; Πάλιν ὁ Ψελλὸς κάποια ἀλήθεια μᾶς μαρτύρησε. Ὁ Βασίλειος διάβαζε, μελετοῦσε. Θὰ εἶχε λοιπὸν φτάσει ὡς αὐτὸν κάτι ἀπ' τὴ διδασκαλία τοῦ Φωτίου καὶ πολλὴ ἀπ' τὴ σοφία τοῦ πάππου του, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Θὰ θέλησε ἴσως νὰ δεῖ τὸν τόπο, ἀπ' ὅπου τόσες γνώσεις εἶχαν ἔλθει στὴν Πόλιν, ἐκεῖνον τὸ λαό, ποῦχε χτίσει ἓνα ἱερὸ στὴ θεία διάνοια καὶ πὺν τώρα ἦταν ἀφιερωμένος στὴ μητέρα τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ ἡ ἱστορία σωπαίνει καὶ μόνο ἡ φαντασία ἔχει πιά ἐδῶ τὸ λόγο. Ἄς στρέψομε λοιπὸν τὴ σκέψιν μας πρὸς τὸ μεγάλο Παλοσμᾶ, πὺν αὐτὸς δὲν πρὸδωσε σὰν τοὺς λογίους, ἀλλὰ πὺν μὲ τὴ δημιουργικὴ του διάνοια καὶ τὴν ποιητικὴ διαίσθησι συμπλήρωσε τοὺς ἱστορικοὺς καὶ μᾶς φανέρωσε τὴν ψυχικὴ διάθεσι τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅταν καλπάζει πρὸς τὰς Ἀθήνας κ' ἔπειτα προσεύχεται στὸν Παρθενῶνα:

*Κι' ἀφοῦ ἀγωνίστηκε τρανὸς τὸ δοξασμένο ἀγῶνα,
στάθηκε. Ἀνάπαυσι; Ποτέ. Στὸ στρατολάτῃ πάντα
μιὰ σκέψιν γιὰ περπάτημα, μιὰ ὁρμὴ γιὰ δρόμο, πάντα.
Μέσ' ἀπὸ τὸν πολεμικὸ τὸ θῶρακα, καὶ κάτου
κι' ἀπὸ χρυσάφια, σίδηρα, κι' ἀπὸ ἄρματα, κι' ἀπ' ὄλα,
κατάσαρκα τὸ δάγκωμα τοῦ τρίχινου τοῦ σάκκου
τὸ αἰστάνεται σὰν ἀσκητῆς καὶ σὰν κριματισμένος'
... Καὶ τὴν καρδιά του αἰστάνεται νὰ τὴν ἀγγίξῃ σάμπως
μὲ δάχτυλα, προσταχτικά, καὶ νὰ τοῦ γίνετ' αἷμα
τὸ κόνισμα τῆς Παναγιᾶς, τὸ φυλαχτάρι, πάντα
πὺν τῷχε γκόρφι ἀπάνω του καὶ τῷχε τίμιο Ξύλο,
ταμένους καθὼς ἦτανε στῆς Παναγιᾶς τὴ χάρι.
Στάθηκε· συλλογίστηκε· λαχτάρισε νὰ βάλῃ
στερνὸ στὸ καισαρικό του, πὺν ἀστράφτει ἀπὸ ρουμπίνια
πολέμων καὶ ξολοθρεμοῦ, λαχτάρισε νὰ βάλῃ
τοῦ σπλάχνους καὶ τῆς δέησης τᾶσπρο μαργαριτάρι.
Τάχα καὶ τί στοχάστηκε; τὸ Θεό; Τὴ στερνὴ κρίσι;
τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; τὴ δόξα τῶν Ἑλλήνων;
τὴν ἱστορία; τὴ σωτηρία; τὸ γένος; τὴν ψυχὴ του;
Ποῖος ξέρει....
... Ἀθήνα, ἐσὲ ἐρωτεύθηκε· τράβηξε πρὸς ἐσένα!
... Κι' ὁ βασιλιᾶς ἀμίλητος· καὶ δέεται. Μιὰ ψυχὴ.
—Μαρία Κυρὰ Ἀθηνιώτισσα, πιδ γαληνὴ, πιδ ὠραία
στὸν πιδ ὠραῖο, πιδ γαληνὸ μέσα στοὺς θρόνους θρόνο,*

νικήτρα Ἐσὺ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ σκέπη τῆς Ἀθῆνας!
 . . . ἐγὼ εἶμαι ἀπ' τῆ ζωῆ σοφός, μοῦ δώκανε τὰ χρόνια
 τῆ γνώση, καὶ μοῦ πλάσανε καρδιά καὶ νοῦς τὸ λόγο,
 καὶ γνώση καὶ σοφία μου καὶ λόγος μου, ὦ Παρθένο,
 εὐλογημένα εἶν' ἀπὸ Σέ. Καὶ στὸ σκολεῖο τοῦ κόσμου
 μιὰ δύναμη ἔγινε σ' ἐμὲ δασκάλισσα γιὰ μένα,
 καὶ μῶμαθε τὰ γράμματα πὸν εἶν' ἄμαθα ἀπ' τοὺς ἄλλους.
 Κι ὅπου στὸ μέγα διάβα μου ἀπὸ τὴν Τριαδίτσα
 πέρα ὡς ἐδῶ στὴν Ἀττική, σταμάτησα γιὰ λίγο
 σὲ λάκκωμα, σὲ ψῆλωμα, στὸ ξαγναντό, στὸν ἴσκιο
 νὰ ξανασάνω, ἀφίνοντας τάλλογον μου τὰχνάρια
 σάμπως βαθύτερα στὴ γῆ—χτίστες καλοτεχνίτες,
 ἀγιάστε καὶ τὰχνάρια μου, νάτε χρυσάφι, ὑψῶστε
 μὲ τὸ δικό μου πρόστασμα στῆς Παναγιᾶς τῆ χάρη
 προσκυνητάρια κ' ἐκκλησιᾶς καὶ λαῦρες καὶ ξωκκλήσια.
 Γιὰ νὰ τὸ χαίρωνται οἱ καιροί, στοιχιῶστε μου τὸ διάβα!

Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ

Σ. Α. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ